

URTX

ORIGEN I TRAJECTÒRIA DE JOANA D'ARAGÓ, FILLA DEL
REI FERRAN EL CATÒLIC I DE JOANA NICOLAU

Virgínia Costafreda i Puigpinós

ORIGEN I TRAJECTÒRIA DE JOANA D'ARAGÓ, FILLA DEL REI FERRAN EL CATÒLIC I DE JOANA NICOLAU

Abstract

Joana Nicolau tuvo una relación temprana con el rey Fernando el Católico y fue madre de la hija mayor del monarca, conocida como Juana de Aragón. En el presente artículo y a partir de documentación municipal se estudian las propiedades que la dama tenía en Tàrrega y sus posibles antepasados. También se presentan los lazos familiares que tenía en la villa de Agramunt, que se conocen sobre todo por su testamento. La primera donación real que recibió fue la de las rentas reales de esta villa, que motivó numerosos pleitos con el jurista Bernabé Assam. Respecto a Juana de Aragón, destacó por su preparación intelectual y por el apoyo y estímulo que dispensó a diversos literatos. A partir del matrimonio con el condestable de Castilla tuvo un papel destacado en la corte y, en especial, por el apoyo dado a su hermana la reina Juana cuando ésta enviudó. El estudio de la documentación conservada en el archivo de los duques de Frías, en especial del testamento, informa de los últimos años de su vida, de los hijos y de las obras artísticas que impulsó. También se hace eco de la reciente propuesta de identificación de las esculturas de los duques de Frías en el monasterio de Santa Clara de Medina de Pomar (Burgos). La figura de la duquesa realizada por Felipe Bigarny representaría Juana de Aragón.

Joana Nicolau had an early relationship with the king Ferdinand II of Aragon, called the Catholic, and she mothered the monarch's oldest child, known as Juana de Aragón. In the present article, on the basis of documentation available at Tàrrega's City Hall, the estates she and her likely ancestors eventually owned are studied. Her family bonds with the municipality of Agramunt, mostly known through her will, are also dealt with. The first royal donation she received was the royal revenues of that town, which resulted in extensive litigation against the jurist Bernabé Assam. As for Juana de Aragón, she stood out for her intellectual background, and provided support and encouragement to a number of men of letters. Since her marriage to the Constable of Castile, she played a prominent role in the Court, mainly for the support she gave to her sister, Queen Juana, when the latter was widowed. The study of the documentation at the Duke of Frías archives, particularly her will, provides information on the last years of her life, on her children and on the works of art she fostered. The recent proposal of identification of the sculptures of the Dukes of Frías in the monastery of Santa Clara de Medina de Pomar (Burgos) is also referenced. The figure of the Duchess by Felipe Bigarny may represent Juana of Aragón.

Paraules clau

Joana Nicolau, Joana d'Aragó, Ferran el Catòlic, Bernabé Assam, Antonio Geraldini, Francesc Alegre, duquesa de Frías, Pedro Fernández de Villegas, Felipe Bigarny, monestir de Santa Clara de Medina de Pomar.

Introducció

Recentment, s'ha commemorat el cinquè centenari de la mort del rei Ferran el Catòlic, (Madrigalejo, 1516). Al llarg dels segles han estat nombroses les publicacions sobre la figura d'aquest monarca que han analitzat la seva vida familiar, però de la seva filla, coneguda pel nom de Joana d'Aragó, i de la mare d'aquesta n'aporten ben poques notícies. Al voltant d'aquestes dames s'han anat repetint força errors, segurament pel silenci sobre la identitat de la mare, en haver tingut una filla fora del matrimoni i per no pertànyer a una família aristocràtica. Aquesta falta de dades hauria portat, especialment fora de Catalunya, a considerar Joana i Alfons, un altre fill natural del rei, com a fills de la mateixa dona, confusió que en alguns àmbits s'ha mantingut fins avui dia.

En un estudi recent, a partir de documentació inèdita localitzada als registres de cancelleria de l'Arxiu Reial de Barcelona, ja es van aportar força dades sobre Joana Nicolau i la seva filla.¹ Es tractava, especialment, de la documentació al voltant de les reclamacions per les rendes de la vila d'Agramunt i sobre altres donacions que el rei Ferran els va concedir al llarg dels anys. Així mateix, també s'hi publicava el testament de Joana Nicolau, l'inventari i l'encant dels seus béns, que es conserven a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Aquests documents aportaven força informació sobre la seva família agramuntina.

Ferran II d'Aragó.
Atribuït a Michel Sittow.
Kunsthistorisches
Museum, Viena.

L'objectiu present és continuar apropant-nos a l'entorn i a la mentalitat d'aquesta dona, que junt amb la seva filla van protagonitzar uns fets remarcables en la vida del rei Ferran el Catòlic. A partir de documentació municipal s'aprofundeix en la relació que Joana Nicolau tenia amb Tàrrrega, s'estudien les propietats que hi posseïa i els seus possibles avantpassats. Per altra banda, la primera donació reial que va rebre fou la de les rendes reials de la vila d'Agramunt, fet que motivà nombrosos plets amb el jurista i escriptor lleidatà Bernabé Assam. Pel que fa a Joana d'Aragó, va destacar en l'ambient cultural i humanístic

¹ V. COSTAFREDA I PUIGPINÓS (2013), «Joana Nicolau, amor primerenc del rei Ferran el Catòlic i mare de Joana d'Aragó», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 31, p. 147-200.

Gravat d'Agramunt del segle XVII.

El rei Ferran concedí les rendes reials de la vila a Joana Nicolau.
Autor: Beaulieu.

de la cort per la seva formació intel·lectual i pel suport i estímulo que dispensà a diversos literats. Afavorí la traducció d'autors clàssics i dels humanistes italians. L'estudi de la documentació conservada a l'arxiu dels ducs de Frías, en especial del testament, informa dels darrers anys de la seva vida, dels fills i de les obres artístiques que va impulsar. A la vegada també es dona a conèixer la recent proposta d'identificació de les escultures dels ducs de Frías al monestir de Santa Clara de Medina de Pomar (Burgos). La figura de la duquesa realitzada per Felipe Bigarny per al seu lloc d'inhumació representaria Joana d'Aragó.

Recull de notícies historiogràfiques

El sicilià Luci Marineu, que va publicar la seva obra a principis del segle XVI, ja va mencionar dos dels fills naturals del rei

Ferran, Joana i Alfons. Marineu, que fou cronista de la cort del rei Ferran, mencionava la mare d'Alfons, tot i que li atribuïa de forma errònia una ascendència noble. En canvi, de Joana, «excelente y muy señalada señora», no comentava qui era la seva mare, però en destacava el casament amb el conestable de Castella, «muy amado y querido de su suegro, el rey don Fernando».² Pel que fa a l'obra de Jerónimo Zurita, fill d'un metge del rei, informava que les dues criatures, Joana i Alfons, ja eren nades el 1470, quan el rei Ferran projectava els seus futurs matrimonis.³ Aquest historiador aragonès també donava detalls de la relació de Joana amb la seva germanastra reina de Castella, coneguda com Joana la Boja.⁴ Així mateix, el cronista Alonso de Santa Cruz també destacava l'estreta relació que mantingué amb aquesta desventurada reina, després de la mort de Felip el Bell.⁵

² L. MARINEO (1974), *Crónica d'Aragón*, Barcelona, Ediciones El Albir, f. 67v. Es tracta d'un facsímil de l'edició de 1524, que al seu torn era la traducció castellana de l'obra original en llatí de 1509. Marineu considerava la mare d'Alfons com a filla del vescomte d'Èvol, però en realitat fou la seva muller.

³ J. ZURITA (1988), *Anales de la Corona de Aragón*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico (CSIC), v. 7, p. 637. Aquesta obra ja s'havia acabat de publicar l'any 1580.

⁴ J. ZURITA (1670), *Historia del rey don Fernando el Católico. De las empresas y ligas de Italia*, Zaragoza, Herederos de Pedro Lanaya y Lamarca, tom VII.

⁵ A. DE SANTA CRUZ (1951), *Crónica de los Reyes Católicos (hasta ahora inédita)*, Sevilla, Escuela de Estudios Hispano-Americanos, v. II, p. 125.

Joana d'Aragó fou especialment coneguda pel seu matrimoni amb el noble castellà més ric del seu temps, Bernardino Fernández de Velasco, conestable de Castella i duc de Frías. Per aquest motiu, la majoria d'historiadors es limitaven a comentar aquest cèlebre casament.⁶ Pocs eren els que aportaven alguna altra dada escadussera sobre la relació de la duquessa amb el seu pare.⁷ Pel que fa a la identitat de la mare de la segona muller del conestable, la majoria la ignoraven. Tot i això, alguns van anar estenen l'error de considerar-la filla de l'altra amant del rei i mare d'Alfons, la també catalana Aldonça d'Ivorra.⁸

D'aquesta manera, les incògnites o els errors sobre el nom de la mare de Joana d'Aragó i el seu lloc d'origen continuaren al llarg dels segles. No fou fins al segle XIX que Bofarull la va fer oriünda de Tàrraga, tot i que no aportava cap altra dada.⁹ Segurament, aquest arxiver havia trobat alguna referència entre els registres de cancelleria de l'Arxiu Reial de Barcelona que relacionava la noia amb la vila de Tàrraga, tot i que no mencionava cap document.

Víctor Balaguer ja recollia aquesta novetat, que Joana era filla d'una dama catalana de la vila de Tàrraga.¹⁰ Aquest historiador i polític seria el primer que va rastrejar les notícies que poguessin quedar a Burgos, principal ciutat on vivien els conestables, sobre la duquessa Joana d'Aragó. Després d'infructuoses investigacions es lamentava del silenci històric sobre la dama: «de quien nadie habla, a quien nadie conoce, a quien

no menciona ninguna crónica de Burgos, que haya llegado al menos a mi noticia y a mis manos, y que, sin embargo, llenó un día los ámbitos de la ilustre ciudad». Destacava el paper que va exercir Joana d'Aragó com a protectora de poetes, savis i artistes, així com el que va tenir com amiga i companya de la seva germana, la dissortada Joana la Boja. També donava detalls, que devia haver recollit de la tradició local, sobre els amors del rei amb la formosa donzella targarina. Segons Balaguer, els del país l'anomenaven minyona de mitjanit, perquè aquella era l'hora de les cites amb Ferran i també quan es va escapar amb ell vestida d'escuder, com si fos un noi.¹¹ Ja entrat el segle XX San Pelayo recollia les referències aportades per Balaguer però continuava embolicant la troça fent Alfons i Joana fills de la mateixa dona.¹²

Vicens Vives també seguia l'opinió de Bofarull sobre que la noia era de Tàrraga i, a més, ja mencionava el seu nom, Joana Nicolau, que havia localitzat en un document de la cancelleria reial. També deduïa que la noia seria d'humil extracció.¹³ Armand de Fluvià, que també era del mateix parer, destacava l'ennobliment posterior de la dama i donava a conèixer el testament que es conserva a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.¹⁴ A partir d'aquestes referències, diversos autors l'han vinculat des de llavors a la vila targarina, entre ells, Josep M. Segarra, que recollia algunes dades facilitades per Fluvià i la relacionava amb una casa del carrer d'Agoders.¹⁵ Més recentment, Teresa Vinyoles també havia

⁶ L. GALÍNDEZ DE CARVAJAL (1851), «Memorial y registro breve de los lugares donde el Rey y Reina Católicos, nuestros señores, estuvieron cada año... (hecha, año de 1525)», *Colección de documentos inéditos para la historia de España*, Madrid, Imprenta Viuda de Calero, p. 321. A. AGUSTÍ I ALBANELL (1734), *Diálogos de las armas i linages de la nobleza de España*, Madrid, Juan de Zúñiga, p. 16.

⁷ P. DE SANDOVAL (1681), *Historia de la vida y hechos del emperador Carlos V*, Amberes, Gerónimo Verdussen Impresor, v. I, p. 14.

⁸ A. LÓPEZ DE HARO (1622), *Segunda parte del Nobiliario genealógico de los reyes y títulos de España*, Madrid, Viuda de Fernando Correa de Montenegro, p. 5.

⁹ P. DE BOFARULL I MASCARÓ (1836), *Los condes de Barcelona vindicados*, Barcelona, Imprenta J. Oliveras i Monmany, v. II, p. 341.

¹⁰ V. BALAGUER I CIRERA (1885), *Historia de Cataluña*, Madrid, Imprenta y Fundación de Manuel Tello, v. 6, p. 313.

¹¹ V. BALAGUER I CIRERA (1895), *En Burgos. Recuerdos de esta ciudad insigne*, Madrid, El Progreso Editorial, p. 149-151.

¹² J. SAN PELAYO (1903), «La biblioteca del Buen Conde de Haro», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, t. 9, p. 138.

¹³ J. VICENS I VIVES (1962), *Historia crítica de la vida y reinado de Fernando II de Aragón*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico (CSIC), p. 207-208. Aquest historiador s'equivocava en la data de naixement d'Alfons, el fill natural del rei Ferran. El document que citava es referia en realitat a uns altres néts del rei Joan II, descendents d'Alfons, el seu fill il·legítim.

¹⁴ A. DE FLUVIÀ I ESCORSA (1974), «Das Testament de Juana Nicolau, freundin Ferdinans von Aragon, prinz von Gerona und könig von Sizilien (später König Ferdinand II der Katholische)», *Genealogisches Jahrbuch* (Neustadt an der Aisch), 14, p. 43-46.

¹⁵ J. M. SEGARRA I MALLA (1984), *Història de Tàrraga. Amb els seus costums i tradicions*, Tàrraga, Museu Comarcal, v. I, p. 405-406.

estudiat el testament de Joana Nicolau i la relació de Joana d'Aragó amb la seva amiga i mestra Estefania Carròs.¹⁶

Amors del príncep Ferran en plena guerra

Des de l'estiu de 1468 fins al de l'any següent el jove príncep Ferran va residir habitualment entre les viles reials de Tàrraga i Cervera. També es té constància que a finals de juliol, quan el seu pare Joan II ja l'havia declarat rei de Sicília, i un cop les forces joanistes hagueren aconseguit la rendició de nombrosos castells de la ribera del Sió, Ferran sojornava alguns dies a Agramunt.¹⁷ Llavors aquest jove rei de Sicília tenia només setze anys però ja participava activament en les negociacions i les operacions bèl·liques, ja que el seu vell pare estava gairebé cec. De tota manera, aquell mateix mes d'agost el rei Joan era operat amb èxit de cataractes a Lleida per un famós metge jueu i recobrava la vista.¹⁸

Deuria ser aquell estiu de 1468 quan hauria tingut relacions amb la noia que seria mare de la nena anomenada Joana. També durant aquell any de residència a la zona hauria estat amistançat amb Aldonça Roig d'Ivorra, que seria mare d'un nen, Alfons. Per tant, les dues criatures haurien hagut de néixer entre la primavera de 1469 i la de l'any següent. Mentrestant, les negociacions pel casament de Ferran continuaven i fou precisament a Cervera el mes de març de 1469, on se signaren els capítols matrimonials amb la princesa castellana Isabel, matrimoni que se celebrà aquella mateixa tardor. La princesa ja s'hauria assabentat molt aviat de l'existència dels dos fills naturals, la nena Joana nascuda abans del matrimoni i el nen Alfons poc després.

Reconeixement de la filla natural del rei

Després del seu casament a Castella, Ferran va tornar a Catalunya en comptades ocasions. En el viatge a Barcelona fet l'any 1474, consta que el 25 de setembre

es trobava a Tàrraga.¹⁹ Durant aquest viatge hauria pogut veure la seva filla Joana, i, segurament, per aquest motiu hauria vist la necessitat de fer donació a la mare de les rendes reials de la vila d'Agramunt.

El primer document conegut en què el rei Ferran reconeix la seva filla natural és en el testament que redactà a Tordesillas el dia 12 de juliol de 1475, poc abans d'iniciar la guerra amb Portugal pel tron de Castella. En aquestes darreres voluntats Ferran encomanava al seu pare, a la seva muller i a la seva filla legítima la cura dels seus dos fills naturals, Alfons i Joana, i de les seves mares respectives, sense que constessin els noms d'aquestes dones.²⁰ Quedava clar pel testament que no eren fills de la mateixa dona, error que en la historiografia s'ha repetit sovint.

Pel que fa a la mare d'aquesta filla del rei, les referències més antigues que hem localitzat són diversos documents d'aquell mateix estiu de l'any 1475. Es tracta de quatre actes fets a Barcelona pel rei Joan II registrats en els llibres de la cancelleria reial, en què es fa referència a uns altres tres documents realitzats pel rei Ferran, que llavors ja residia a Castella. Tots aquests documents tenen a veure amb els plets per la donació de les rendes reials de la vila d'Agramunt, que el rei Ferran va concedir a la mare de la seva filla.

Diversos noms per a la mare

El nom d'aquesta noia, que va tenir relacions i una filla amb el rei Ferran, al principi no queda gens clar, ja que durant els primers deu anys surt mencionada de diferents maneres en la documentació. De tota manera, en totes aquestes actuacions relacionades amb la donació de les rendes d'Agramunt i registrades per la cancelleria reial sempre hi consta com a mare de la filla del rei Ferran. El primer document on consta el seu nom és un acte fet per Joan II des de Barcelona el dia 2 d'agost de 1475. En aquesta carta enviada pel rei Joan al veguer d'Agramunt, a la mare de la seva néta se l'anomena An-

¹⁶ T. VINYOLÉS I VIDAL (2003), «Dones protagonistes de relacions i convivències en el pas de l'Edat Mitjana al Renaixement», *Pedralbes* (Barcelona), 23, v. I, p. 331. T. VINYOLÉS I M. COMAS (2004), *Estefania de Carròs y de Mur (ca 1455-1511)*, Madrid, Ediciones del Orto, p. 41-45.

¹⁷ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria, Reial Patrimoni, *Carta de ració dels oficis i càrrecs de la cort i palau de Ferran II*, v. 939, f. 6. J. VICENS I VIVES (1962), *Historia crítica de la vida y reinado de Fernando II de Aragón*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico (CSIC), p. 206.

¹⁸ P. SANAHUJA (1984), *Història de la ciutat de Balaguer*, Balaguer, Ajuntament de Balaguer, p. 375.

¹⁹ ACA, Cancelleria, Joan II, reg. 3520, 2ª numeració, f. 2.

²⁰ J. A. SESMA MUÑOZ (1992), *Fernando de Aragon Hispaniarum Rex*, Zaragoza, Gobierno de Aragón, p. 260-263.

dreua Mateua.²¹ Per altra banda, en altres dos documents realitzats aquell mateix mes d'agost també pel rei Joan se l'anomena Nicolaua Andreua. El nom de Mateua només sortirà en aquell primer document. Pel que fa als dos noms que s'utilitzen, sembla lògic que un d'ells indiqui el cognom del pare o, fins i tot, d'un possible marit. De tota manera, la identitat del pare de la noia no consta en cap document, ni tampoc que aquesta mai s'hagués casat.

Uns anys després el nom encara no queda clar, ni tan sols en la documentació del mateix rei Ferran. Així se l'anomena en dues ocasions com a Joana Andreua²² i en altres dues com a Andreua Nicolaua.²³ No és fins l'any 1485 que apareix com a Joana Nicolau.²⁴ Aquest serà el nom que figurarà en la documentació a partir d'aquell moment, i ja no tornarà a aparèixer el d'Andreua que sempre havia constatat fins llavors.

Relació amb la vila d'Agramunt

Pel que fa a la documentació de la cancelleria reial, en dos dels documents més primerencs, de l'estiu de 1475, el rei Joan anomena la noia com, «l'amada nostra na Nicolaua Andreua de la dita vila d'Agramunt». Un dels documents és una carta de Joan II al veguer d'Agramunt datada el dia 4 d'agost.²⁵ L'altra carta amb el mateix destinatari és del 28 d'agost i en ambdues missives el rei Joan fa constar que actua per precs de la seva filla la infanta Joana.²⁶ El fet que s'indiqui que la mare de la filla del rei Ferran és d'Agramunt, porta a pensar que residia en aquell temps a la vila del Sió. Aquesta vinculació amb la vila agramuntina seria el motiu pel qual el rei Ferran li havia fet donació de les rendes reials d'aquesta població urgellenca.

Les relacions familiars que la noia tenia a Agramunt es coneixen per un document molt posterior, el de les seves darreres voluntats. Així, pel testament de Joana Nicolau se sap que tenia cosins a Agramunt, els Clarió, cosa que indica la possibilitat que la seva mare fos d'aquesta família, o bé que una tia de la noia s'hagués casat amb un membre d'aquesta nissaga de notaris agramuntins. Per altra part, que la seva germa-

na Esperança estigués casada amb Antoni Berenguer d'Agramunt, referma més la vinculació que tenia amb aquesta vila.

Com que els primers documents on es menciona la noia l'any 1475 la situen vivint a Agramunt, és molt probable que la seva filla Joana hagués nascut a la vila del Sió. El que seria segur és que la filla del rei va passar els primers anys de la infantesa a la vila agramuntina.

No sabem si la noia ja vivia a Agramunt o bé s'hi havia traslladat, tot buscant ajuda i protecció en convertir-se en mare soltera, ja que a la vila hi tenia família. També podria ser que ho fes per ocultar d'alguna manera el naixement de la seva filla. S'ha de tenir en compte que l'altra noia que en aquella època fou amant del rei Ferran, la ceriverina Aldonça, la van obligar a casar-se, i més endavant, va demanar l'anul·lació d'aquest matrimoni i es va tornar a casar amb un noble. Per tant, en els primers moments tot l'afer deuria representar un gran trasbals per a la noia i la seva família.

Un llarg litigi amb Bernabé Assam

El litigi que mantingueren Joana Nicolau i Bernabé Assam per les rendes reials de la vila d'Agramunt durà força anys. Assam era doctor en lleis de la ciutat de Lleida, considerat un prestigiós jurista i amb molta influència davant el rei Joan i destacats membres de la cort. Tot i que la noia tenia al seu torn la protecció del rei Ferran, el jurista no va voler cedir en el que considerava un incompliment de la donació reial que havia obtingut d'aquest mateix monarca l'any 1473.²⁷

Bernabé Assam l'any 1456 ja fou elegit primer paer de la seva ciutat i el 1460 formava part de l'ambaixada que la paeria envià a Joan II per intercedir a favor del príncep de Viana. Tot i això, fou un partidari fervent d'aquest rei, que l'omplí d'honors. També exercí de catedràtic de Cànon de l'Estudi General de Lleida. L'any 1474, amb motiu de formar part d'una missió diplomàtica per a Joan II, aquest rei escrivia als paers i prohoms de Lleida, que tot i l'absència del jurista el mantinguessin en la càtedra de

²¹ ACA, Cancelleria, Joan II, reg. 3346, f. 139v.

²² ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3518, f. 141v i 142.

²³ ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3632, f. 41.

²⁴ ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3801, f. 142v.

²⁵ ACA, Cancelleria, Joan II, reg. 3389, f. 94.

²⁶ ACA, Cancelleria, Joan II, reg. 3390, f. 56v.

²⁷ ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3517, f. 43v.

la universitat.²⁸ El rei havia enviat en ambaixada el comte de Cardona acompanyat d'Assam al rei de França per tal de restablir la pau, però aquest monarca retingué presoners els ambaixadors fins l'any següent.²⁹

Assam també és conegut pel *Tractat de la noblesa*, manuscrit que es conserva a la Biblioteca de Catalunya. Va dedicar l'obra al comte de Cardona i de Prades, llavors capità general dels exèrcits reials, tal com consta al pròleg de l'obra.³⁰ Aquest exercí el càrrec entre els anys 1474 i 1479, quan s'hauria acabat d'escriure el llibre.

Les reclamacions sobre les rendes d'Agramunt s'estenen entre els anys 1475 i 1479, fins que es donava definitivament la raó a la noia, ja quan el rei Ferran havia heretat la corona paterna. Però la documentació del cas encara s'allarga fins l'any 1484, quan ja mort Bernabé, havia heretat els béns el seu fill, el cavaller Jeroni Assam. Com que les cases i altres béns que Assam tenia a Lleida havien estat embargats, el rei manava que se li restituïssin els que no s'havien fet servir per pagar a la noia, que en aquest document anomenen Joana Andreua.³¹

Documents de la cancelleria reial sobre la relació amb Tàrrega

En la documentació de la cancelleria reial la relació de la noia amb la vila de Tàrrega no consta fins més endavant, en concret fins a l'any 1479, quan el rei Ferran torna a fer provisions sobre el litigi per les rendes d'Agramunt. Així, en una carta de juliol de 1479 Ferran II des de Saragossa es dirigia al veguer d'Urgell perquè Bernabé Assam havia interposat apel·lació contra la sentència donada per Jaume Folch de la vila d'Agramunt en la causa duta davant d'aquest en-

tre el jurista i Andreua Nicolaua. En aquest document en llatí se la identifica com de Tàrrega.³² Podria ser que la noia hagués canviat el seu domicili i en aquell moment visqués a la vila targarina.

A partir d'un moment determinat la filla del rei s'hauria traslladat a viure a Barcelona i, en ocasions també a Saragossa, potser acompanyada per la seva mare. El seu pare l'hauria deixat sota la responsabilitat i mestratge d'una noble vídua, Isabel d'Urrea i de Mur, que fou la dama de màxima confiança de la mare del rei. El maig de 1486 Joana deuria residir a la ciutat comtal, quan el rei donava ordres de pagar-li 500 lliures per al seu sosteniment i per les despeses que havia tingut després de la mort d'Isabel d'Urrea.³³ Al morir aquesta dama, la seva tasca hauria quedat encomanada a la seva neboda, Estefania Carròs i de Mur.³⁴ També hauria exercit de mestre de Joana l'humanista italià Antonio Geraldini, que admirat per les qualitats de la filla del rei aquell mateix any li dedicà un dels seus llibres de poesia.³⁵

Durant els primers mesos de l'any 1488 Joana es trobava a Saragossa tot coincidint amb una estada dels reis. Així, els mesos de gener i febrer d'aquell any s'hi registren diversos actes de donacions a la filla, a la mare i a Estefania Carròs.³⁶ En la donació a la mare ja se la tracta de noble senyora Nicolau, que indicaria que el rei l'havia ennoblit. També s'hi concertà el projecte de matrimoni de Joana amb el duc de Bretanya.³⁷ Segurament fou durant aquella estada, quan Joana d'Aragó va rebre un regal de part de la infanta Isabel, una roba de setí carmesí, que la seva mare la reina de Castella va donar ordre de pagar.³⁸ A partir d'aquest document s'entreveuen unes rela-

²⁸ J. LLADONOSA I PUJOL (1970), *L'estudi general de Lleida del 1430 al 1524*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 95 i 159.

²⁹ J. RUBIÓ I BALAGUER (2006), *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, v. I, p. 410.

³⁰ E. DURAN I GRAU (2006), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, Barcelona, IEC, v. I, p. 150.

³¹ ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3549, f. 10v.

³² ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3632, f. 72.

³³ Els diners s'havien de treure dels béns confiscats a un tal Martínez, argenter barceloní, que morí com a heretge. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3549, f. 156.

³⁴ Estefania Carròs va heretar de la seva mare Brianda el castell de Golmés i de la seva tia Isabel, el de Vallverd d'Urgell. T. VINYOLÉS I M. COMAS (2004), *Estefania de Carròs y de Mur (ca 1455-1511)*, Madrid, Ediciones del Orto, p. 36.

³⁵ M. FRÜH (2000), «Los Carmina ad Iohannam Aragonum del humanista italiano Antonio Geraldini (m. 1489): reflexiones preliminares a una edición crítica», *Faventia*, 22 (1), p. 141-144.

³⁶ ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3550, f. 70, 75v i 90.

³⁷ ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3664, f. 268. A. DE LA TORRE (1950), *Documentos sobre las relaciones internacionales de los Reyes Católicos*, Barcelona, CSIC, v. III, doc. 42. Aquest investigador va confondre la filla natural de Ferran amb la infanta Joana, filla legítima dels reis.

³⁸ A. DE LA TORRE I E. DE LA TORRE (1955), *Cuentas de Gonzalo de Baeza: tesorero de Isabel la Católica*, Madrid, Patronato Marcelino Menéndez Pelayo (CSIC), v. 1, p. 210.

Cases del carrer d'Agoders de Tàrraga.

Indret on estaria situada la casa de Joana Nicolau. Foto: Virgínia Costafreda.

cions cordials de Joana amb la reina Isabel i les seves filles.

Més endavant, durant l'estada més llarga que els reis realitzaren a Barcelona entre els anys 1492 i 1493, perquè el príncep Joan fos jurat hereu, es deurién produir noves trobades entre el rei i la filla. Després de l'atemptat que gairebé li costà la vida, i durant la convalescència, el rei realitza una donació a una servidora de la seva filla Joana, que era la muller d'un dels escrivans reials.³⁹ També va ser cap al final d'aquella llarga estada a Barcelona quan el rei hauria fet una altra donació a la mare de la seva filla. Així consta, que el 24 d'octubre de l'any 1493, a la llavors ja noble Joana de Nicolau se li concedia exempció de pagar impostos reials, entre altres la lleuda, quèstia, pasatge, maridatge, coronatge, host i cavalcada. L'exempció afectava tots els béns que tenia al Principat i, en concret, els que posseïa a Tàrraga.⁴⁰ De tota manera, no consta en el document l'origen i el tipus de béns que tenia en aquesta vila.

Les propietats targarines segons el Llibre d'Estimes

La naturalesa dels béns que Joana tenia a Tàrraga la coneixem per la declaració que consta en el Llibre d'Estimes de principis del segle XVI.⁴¹ Així, en la rúbrica del llibre del quarter de Santes Creus consta l'estima en què es qualifica de magnífica senyora Joana Nicolau. La declaració la fa el dia 5 d'abril de 1502 el seu germà i procurador Francesc Nicolau.

En primer lloc declara una casa al carrer d'Agoders, que afrontava amb l'alberg de mossèn Joan Navès, amb el de Bernat Marimon, àlies Regordosa, i per darrere amb el carreró dels Aguilons. La casa estava valorada en cent-deu lliures i confrontava, com s'ha dit, amb la casa de mossèn Navès, aquesta amb molt més valor, ja que gairebé el triplicava. La casa d'en Navès al seu torn confrontava amb la de Franci Ponces, especier, que era la de la cantonada del carrer d'Agoders amb la plaça del

³⁹ ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3570, f. 148v. La donació a Margarida Joana, muller de l'escriuà reial Jaume Roca és del 18 de febrer de 1493. Poc temps després es produí la rebuda de Colom a la capital catalana a la tornada del primer viatge a Amèrica.

⁴⁰ ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3552, f. 118v. La convalescència del rei després de l'atemptat es va realitzar en una sala del palau reial de Barcelona, que necessitava obres urgents. El mateix dia de la gràcia concedida a la mare de la seva filla també ordenava pagar els fusters que van haver d'apuntalar la coberta de la sala al damunt de la cambra on el rei llavors jeia, perquè hi havia perill d'ensorrar-se. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3552, f. 82v.

⁴¹ Arxiu Comarcal de l'Urgell (ACUR), Fons Municipal de Tàrraga (FMT), *Llibre d'estimes del quarter de Santes Creus (1501-1506)*, f. 44-45v.

Blat. Totes aquestes cases per la part del darrere donaven al carreró dels Aguilons. Per tant, la casa de Joana Nicolau era la tercera del carrer pujant per la dreta des de la plaça del Blat (actual plaça Major).

També es declarava un total de nou finques de terra. Una d'elles era un hort clos prop del monestir de Framenors, que afrontava amb el camí de Verdú i feia cens d'una gallina i una fogassa al monestir de Poblet, que en tenia la senyoria. Prop del portal de Sant Antoni tenia una era amb farraginal que afrontava amb el vall del castell i amb el camí, i feia cens als bací dels pobres vergonyants. També tenia una vinya a la partida de Xercavins, senyoria del monestir de Vallsanta. Una gran planta d'oliveres es feia constar a la Coma d'en Mariner, de la qual pagava cens al comanador de Granyena. En canvi, una altra peça gran de terra en la mateixa partida la tenia franca. També declarava una altra peça gran de terra a la partida de la Sinoga, de la qual pagava cens als framenors. Les altres propietats declarades eren tres peces petites de terra en altres partides, com una a les Condals, que afrontava amb mestre Armengou, barber, i una altra al terme del Talladell.

Els Nicolau de Tàrrrega segons el Llibre d'Estimes

Les declaracions d'alguns veïns de la casa i de les finques de Joana Nicolau donaven referències d'afrontacions del que seria l'anterior propietari. Pel que fa a la casa del carrer d'Agoders hi havia una referència publicada per Josep M. Planes,⁴² ja que constava en la declaració del veí Joan de Navès. Aquest propietari posseïa la millor casa de la vila, que per un costat afrontava amb la dels hereus de Bartomeu Nicolau.⁴³ També la finca que declarava el cirurgià Antoni Armengou a la partida de les Condals donava com afrontació un tros de Bartomeu Nicolau.⁴⁴ Així mateix, en la declaració feta per un altre veí d'un tros de terra al terme del Talladell també constava com afrontació Bartomeu Nicolau.⁴⁵ Per tant, per les afrontacions que fan constar diversos veïns sabem que algunes de les propietats que

declarava Joana Nicolau pertanyien anteriorment a Bartomeu Nicolau. De tota manera, tenint en compte que la declaració la feia Francesc, germà de Joana, es fa difícil entendre per quin motiu les propietats no les hauria heretat el germà, sinó una germana. També podria ser que la herència no fos del pare al fill, sinó d'un oncle que hagués declarat hereva la neboda.

Ni els mateixos veïns de la casa o de les finques feien constar la seva autèntica propietària, segurament, perquè no ho sabien. Fins i tot, l'altre veí del carrer d'Agoders, Bernat Marimon, declarava de forma errònia que la casa amb què afrontava la seva era d'en Franci Nicolau.⁴⁶ Demostrava desconèixer que la propietària era la germana, probablement perquè només deuria saber qui la gestionava. Francesc Nicolau no feia cap declaració personal i, per tant, no posseïa cap tipus de béns immobles a Tàrrrega. Podria ser que residís fora de la vila, ja que en la declaració, de forma excepcional, no fa constar on vivia, dada que consta en la resta de declaracions. Per tant, podem pensar que els targarins no deuriem conèixer gaires detalls sobre la situació d'aquesta família. És un fet sorprenent tenint en compte que en formava part una filla del rei i que sembla que hauria d'haver tingut una gran rellevància social.

Per altra part, en el Llibre d'Estimes també hi consta la declaració de Pere Nicolau, pagès de la vila, que declara un corral al carrer de Santes Creus. Per la part del darrere d'aquest corral en tenia un altre amb sortida al carrer de l'Escola dels Jueus, que havia venut a Joan Ponces.⁴⁷ No tenim cap dada sobre un possible parentiu entre uns i altres Nicolau.

Notícies sobre els Nicolau a Tàrrrega durant el segle XIV

Les primeres notícies sobre habitants de Tàrrega cognomenats Nicolau coincideixen en el temps amb les conseqüències de l'assalt al call de Tàrrrega perpetrat l'any 1348. Es veu que el rei Pere el Cerimoniós encomanà al procurador general de Catalunya,

⁴² J. M. PLANES I CLOSA (2011), *Els Montserrat i els Grimau de Tàrrrega, segles XVI-XIX: noblesa, rendisme, gestió patrimonial i protagonisme públic*, Tàrrrega, Ajuntament de Tàrrrega i Museu Comarcal de l'Urgell, p. 28.

⁴³ ACUR, FMT, *Llibre d'estimes del quarter de Santes Creus (1501-1506)*, f. 165.

⁴⁴ ACUR, FMT, *Llibre d'estimes del quarter de Santa Maria (1501)*, f. 109.

⁴⁵ ACUR, FMT, *Llibre d'estimes del quarter de Falcó (1501-1506)*, f. 44.

⁴⁶ ACUR, FMT, *Llibre d'estimes del quarter de Santes Creus (1501-1506)*, f. 31.

⁴⁷ ACUR, FMT, *Llibre d'estimes del quarter de Santes Creus (1501-1506)*, f. 161. J. X. MUNTANÉ I SANTIVERI (2006), «Les cases que solien ésser dels jueus: una aproximació al call de Tàrrrega a través dels llibres d'estimes», *Urtx*, 19, p. 119.

Gilbert de Corbera, la inquisició dels atacs contra els jueus, entre altres llocs al call de de la vila de l'Ondara. Mesos després, el març de 1349 mantenia tancat a la presó de la vila el que era el batlle reial durant l'atac i també havia sentenciat a multa i exili a altres targarins com el mercader Ramon Folquet.⁴⁸

En aquelles mateixes dates també consta que el veí de Tàrrega Maimó Nicolau havia mort i el veguer hauria acusat del crim alguns veïns de Vilagrassa. Els prohoms d'aquesta vila es queixaren al rei i al·legaren que els acusats es declaraven innocents i que el veguer de Tàrrega no tenia jurisdicció en aquest assumpte. En la carta enviada pel rei a Gilbert de Corbera a finals de març de 1349 ordenava que es fes justícia en aquest afer.⁴⁹ Alguns investigadors haurien relacionat la mort de Maimó Nicolau amb el pogrom de Tàrrega de 1348.⁵⁰ També s'hauria suposat que seria jueu i que hauria mort durant l'assalt al call.⁵¹ De tota manera, el document de la cancelleria reial no especifica que fos jueu ni tampoc la data ni les circumstàncies de la seva mort, tot i que pel context es podria suposar que fou durant l'assalt al call de Tàrrega. Així mateix, com que el nom de Maimó era freqüent entre els jueus catalans, també es podria pensar que es tractava d'un convers o descendent de jueus.

Més endavant, el 19 d'abril de 1350, el rei ordenava al batlle de Tàrrega que escollís quatre persones bones i imparcials que l'ajudessin a reconciliar entre si els habitants de la vila implicats en molts odis, rancúnies, bandositats i males voluntats. El problema derivava de la inquisició feta pel difunt Gilbert de Corbera arran de l'assalt i assassinats perpetrats al call.⁵² Un any més tard el 16 de maig de 1351 el rei Pere escrivia altre cop al batlle de Tàrrega sobre el cas de Francesc Nicolau, Pere Especier i Bonanat Nicolau, veïns de la vila, per una

querella que tenien perquè van establir una pau i concòrdia amb Pere i Arnau Morató, que aquests no havien respectat. Es queixaven al rei perquè eren perseguits i temien per la seva persona davant l'odi capital que Morató i els seus valedors els tenien. Davant la queixa presentada davant el monarca pels tres damnificats, aquest ordenava al batlle que fes mantenir la pau.⁵³ La coincidència en les dates pot portar a pensar que aquesta concòrdia s'hauria fet arran de les reconciliacions promogudes pel rei Pere pels fets del call.

Per tant, tot i que durant els anys centrals del segle XIV la documentació sobre els Nicolau de Tàrrega porta a relacionar-los amb els afers ocorreguts als jueus de la vila, no consta de forma explícita en els documents que fossin jueus o conversos. Tampoc queda especificat que fos per aquest motiu pel qual haguessin patit l'assassinat o els maltractaments d'alguns dels seus per part de gent de la vila o d'algun poble dels voltants. De tota manera, la documentació esmentada es troba registrada entremig de les nombroses provisions del rei Pere en els afers relacionats amb l'aljama i els jueus d'aquesta població.

Seria segurament el mateix Bonanat de la reclamació davant el rei, que consta en altres documents posteriors. Així, el gener de 1363, el targarí Bonanat Nicolau es reconeixia deutor de Salamó Gracià, jueu de la mateixa població.⁵⁴ Per altra part, el dia 18 d'abril de 1370 els veïns de Tàrrega Bonanat Nicolau i la seva muller Geraldona, venien a Ramon Folquet, de la mateixa vila, una taula de carnisseries pel preu de 40 lliures barcelonines.⁵⁵ D'aquesta taula per vendre carn de moltó en pagaven un cens al també targarí Pere Oldomar. La taula, situada en el maell,⁵⁶ afrontava per un costat amb el mateix comprador, amb Bonanat Cervera i amb la casa de Pere Carnicer.

⁴⁸ J. X. MUNTANÉ I SANTIVERI (2012), «Aproximació a les causes de l'avalot de Tàrrega de 1348», *Tamid*, 8, p. 113.

⁴⁹ ACA, Cancelleria, Pere III, reg. 655, f. 164v.

⁵⁰ A. LÓPEZ DE MENESES (1959), «Una conseqüència de la pesta negra en Catalunya: el pogrom de 1348», *Sefarad*, v. 19, núm. 1, p. 115.

⁵¹ J. E. GARCIA BIOSCA (2014), «Una massacre amb tons de revolta política?», *Tragèdia al Call. Tàrrega 1348*, Tàrrega, Museu Comarcal de l'Urgell, p. 117. J. X. MUNTANÉ I SANTIVERI (2006), *Fonts per a l'estudi de l'aljama jueva de Tàrrega. Documents i regesta*, Catalonia hebraica, 8, Barcelona, PPU, doc. 177.

⁵² ACA, Cancelleria, Pere III, reg. 655, f. 181. A. LÓPEZ DE MENESES (1959), «Una conseqüència de la pesta negra en Catalunya: el pogrom de 1348», *Sefarad*, v. 19, núm. 1, p. 117.

⁵³ ACA, Cancelleria, Pere III, reg. 668, f. 12v-13.

⁵⁴ Arxiu Històric Comarcal de Cervera (AHCC), Notarial, *Manual d'Andreu d'Ardèvol 1362-1363*, f. 14-14v. J. M. LLOBET I PORTELLA (1984), *Algunes notícies sobre els jueus de Tàrrega: 1303-1486*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 10.

⁵⁵ ACUR, FMT, pergamins, top. 148, reg. 4930.

⁵⁶ El text en llatí situa la taula al «macello», que seria l'indret on hi hauria l'escorxador i carnisseries de la vila.

Els Nicolau de Tàrrrega durant el segle xv

Durant el segle xv els Nicolau continuaven vivint a Tàrrrega i es troben documentats exercint diversos càrrecs municipals. Així, el 16 de maig de 1417 des de València, Jaume Tavascan, secretari del rei Alfons IV, confessava haver rebut del targarí Francesc Nicolau 220 sous pel dret de segell i 4 sous per dret de cera.⁵⁷ El gener de 1424 seria probablement el mateix Francesc Nicolau que figurava com a paer de Tàrrrega en un document atorgat l'any anterior per la reina als paers i prohoms de la vila i després confirmat pel rei des de Nàpols. Es tractava de la donació de la jurisdicció de Granyena i de tots els llocs de la comanda.⁵⁸

Més endavant, tenim documentat Bartomeu Nicolau, que l'any 1435 té cura de l'aigua de la sèquia.⁵⁹ Potser és el mateix Bartomeu Nicolau que l'any 1451 ha recollit diners de la quèstia a diverses persones per al metge jueu de Tàrrrega, Davi Abenaçaia.⁶⁰ Aquest Bartomeu Nicolau, que tenim documentat entre aquests anys, podria tenir relació amb el que surt mencionat amb el mateix nom al Llibre d'Estimes de l'any 1501, com anterior propietari de la casa del carrer d'Agoders. Podria tractar-se del pare o d'un oncle de Joana, del qual la noia hauria heretat les propietats de Tàrrrega.

Les dades a partir dels fogatges

En el fogatge de l'any 1497 no hi figuren els Nicolau a Tàrrrega.⁶¹ De tota manera, la llista d'habitants de la vila targarina en aquest fogatge es troba força incompleta i hi falten noms. En canvi, en el fogatge de l'any 1515 consta a Tàrrrega Pere Nicolau, que seria el mateix que declara en el Llibre d'Estimes. Pel que fa als Nicolau propietaris de la casa del carrer d'Agoders, no consten vivint a Tàrrrega en cap d'aquests dos fogatges.

En canvi, l'any 1515 figura vivint a Barcelona la mare de Joana d'Aragó. Habitava en

la mateixa illa de cases i molt a prop d'on es trobava l'entrada al monestir de Santa Anna.⁶² Aquesta casa, situada en l'actual carrer de Santa Anna de la ciutat comtal, seria on residia Joana Nicolau quan va fer testament i va morir l'any 1522.

Estada de Joana d'Aragó a la cort castellana

No consta en quin moment precís es va traslladar Joana a la cort castellana, però està documentat que va ser testimoni d'esdeveniments cabdals de la vida dels reis i dels seus fills. En aquells anys Burgos era el centre de la vida política a Castella i en especial la casa del Cordón, residència dels conestables. Des de l'estiu de 1496 la reina Isabel i les seves dames es van allotjar a la casa del Cordón, tot esperant l'arribada de Margarida d'Àustria, la promesa del príncep Joan. El desembre d'aquell any també està documentada l'estada de Joana d'Aragó a Burgos, arran d'una donació de 10.000 sous que va fer a Blanca Salbà, pel molt bé que l'havia servit. Blanca era filla de Francesc de Navès i de la seva muller Eulàlia, i s'havia casat amb Jaume Salbà, de la família dels senyors de la Bisbal del Penedès.⁶³

Joana residia amb la família reial i en concret amb les seves germanastres les infantes, fet que és mencionat en el relat de la rebuda a Margarida d'Àustria, quan la primavera de 1497 va arribar per casar-se amb el príncep. L'historiador Zurita explica l'afectuós tracte dispensat a Joana per part de la princesa Margarida en el moment de les presentacions: «y a doña Juana de Aragón, que se criava con las infantas, dió la mano, y la besó», a diferència dels membres de la família reial, amb qui per un protocol estricte de la cort castellana, el tracte havia de ser més distant.⁶⁴

En aquells anys Joana seria testimoni d'esdeveniments importants. A la casa del Cordón els Reis Catòlics l'abril de 1497 hi

⁵⁷ ACUR, FMT, pergamins, top. 238, reg. 5020 A.

⁵⁸ L. SARRET I PONS (1982), *Privilegis de Tàrrrega*, Tàrrrega, Impremta Camps, p. 370 (facsimil de l'edició de 1930).

⁵⁹ J. M. SEGARRA I MALLA (1987), *Història de Tàrrrega amb els seus costums i tradicions*, Tàrrrega, Museu Comarcal, v. I, p. 257.

⁶⁰ J. X. MUNTANÉ I SANTIVERI (2006), *Fonts per a l'estudi de l'aljama jueva de Tàrrrega. Documents i regesta*, Catalonia hebraica, 8, Barcelona, PPU, Universitat de Barcelona, p. 179, doc. 403.

⁶¹ ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Batllia General de Catalunya, *Fogatge de l'any 1497*, v. 2969, f. 467.

⁶² ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Batllia General de Catalunya, *Fogatge de l'any 1515*, v. 2968, f. 9 i 158.

⁶³ Arxiu del Castell de Vilassar de Dalt (ACVD), 42-1-03 (A-1).

⁶⁴ J. ZURITA (1670), *Historia del rey don Fernando el Católico. De las empresas y ligas de Italia*, Zaragoza, Herederos de Pedro Lanaya y Lamarca, tom v, llibre III, p. 118v.

reberen Cristòfor Colom en tornar del seu segon viatge a Amèrica.⁶⁵ Ferran Colom, fill del descobridor, fou testimoni de la rebuda dispensada al seu pare, ja que era patge del príncep.⁶⁶ En aquell moment, els reis preparaven les noces del príncep Joan que es realitzaren aquell mateix mes. El primogènit dels reis, que era un noi malaltís, morí pocs mesos després del casament.

El mes de juny de l'any següent la cort es va desplaçar fins a Saragossa, amb l'objectiu que la infanta Isabel, la filla gran dels reis, fos jurada hereva per les Corts d'Aragó. Però poc temps després la princesa va morir del part en què infantà el príncep Miquel, que es convertí en el nou hereu. Durant aquesta estada dels reis a la capital aragonesa, el dia 26 de setembre de 1498, està documentada una concessió sobre la renda que percebia Joana d'Aragó. En el document el rei Ferran expressa l'obligació que el nét Miquel, com a hereu seu, tindrà en el futur cap a la donació a Joana d'Aragó.⁶⁷ Pocs dies després, el dia de la marxa de la cort, també està documentada l'estada a la capital d'Aragó del pintor Michel Sittow.⁶⁸ El pintor, que acompanyaria la cort, s'hauria pogut dedicar a pintar algun retrat de membres de la família reial, tot i que els recents fets luctuosos haurien d'haver afectat molt l'ànim dels reis.

Projectes de matrimoni per a la filla del rei

Des de molt aviat el rei Ferran havia projectat el matrimoni de la seva filla natural, tot aprofitant aquest fet per establir aliances amb nobles rivals o partidaris seus. Després de diversos intents infructuosos, un dels projectes més ambiciosos fou el de casar Joana amb el rei d'Escòcia. En aquest cas el rei Ferran el darrer dia del mes de maig de 1489 atorgava poders al doctor de la Puebla per concertar aquest casament.⁶⁹ Aquest projecte també estava lligat amb una aliança amb el rei d'Anglaterra i amb les negociacions per casar la infanta Caterina amb el monarca anglès. Es veu que l'ambaixador de la Puebla, amb un excés d'entusiasme, havia fet passar Joana com a filla legítima, per un matrimoni

Façana de la casa del Cordón de Burgos.

Fou la residència dels conestables de Castella. Foto: Virgínia Costafreda.

previ i secret de Ferran. Després de rebre cartes informant del problema, els reis van ordenar que el tema s'aclarís. En una carta dirigida a Diego de Guevara i al doctor de la Puebla, recriminaven a aquest darrer que, tot i que ho hagués fet amb bona intenció, no havia fet bé en dir que Joana era filla legítima d'un casament secret, ja que aquesta afirmació podia comportar molts inconvenients. Tenien clar que d'una manera o altra els ambaixadors escocesos acabarien sabent la veritat. En la carta, els reis indicaven a Guevara i a de la Puebla com podien comunicar les circumstàncies

⁶⁵ A. COLON DE CARVAJAL I G. CHOCANO (1992), *Cristobal Colón: incógnitas de su muerte, 1506-1902: primeros almirantes de las Indias*, Madrid, CSIC, v. II, p. 5.

⁶⁶ F. COLÓN (1892), *Historia del almirante don Cristóbal Colón*, Madrid, [Tomás Minuesa], v. II, p. 30-31.

⁶⁷ ACA, Ferran II, 3353, f. 259v.

⁶⁸ C. MORTE GARCIA (1997), «Artistas de la corte de los Reyes Católicos en Zaragoza», *Archivo Español de Arte*, 280, p. 426-430.

⁶⁹ ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3565, f. 223v. A. DE LA TORRE, *Documentos sobre las relaciones internacionales de los Reyes Católicos*, Barcelona, CSIC, 1950, v. III, doc. 64.

del naixement de la noia: «podéis-les desir que es fija natural que fue avida antes del matrimonio». Fins i tot, estaven disposats a augmentar el dot de Joana si, tot i el malentès, el rei escocès venia bé en el casament.⁷⁰ Aquest projecte no va prosperar perquè aquest monarca volia casar-se amb una de les infantes, filles legítimes dels reis.

Posteriorment, Joana d'Aragó també s'havia promès amb un noble castellà, el vidu Luis de Pimentel, marquès de Villafranca del Bierzo i hereu dels ducs de Benavente. Malauradament, aquest jove va morir d'una caiguda la tardor de l'any 1497 i el casament tampoc es va poder portar a terme.⁷¹

Finalment, es va concertar el matrimoni de Joana amb un altre noble castellà, Bernardino Fernández de Velasco, duc de Frías i conestable de Castella, que era vidu i pare d'una noia. D'aquesta manera, Joana d'Aragó passava a formar part d'una de les principals cases nobles castellanes i es situava al centre de l'escenari polític d'aquells anys.

Fama per la bellesa de Joana d'Aragó

Durant el viatge que l'any 1502 els arxiducs d'Àustria, Felip i Joana, van fer a la península per ser declarats hereus, foren diversos els membres del seguici que els acompanyava que van narrar els esdeveniments d'aquells dies. Alguns d'aquests cronistes estrangers, admirats pel luxe de les celebracions, també van destacar la bellesa de Joana d'Aragó. Un dels narradors fou un personatge anònim de la cort de l'hereu de Borgonya, que va redactar una crònica en francès conservada a la Biblioteca Imperial de Viena. Un dels actes a què va assistir i que li va causar més impacte fou la benvinguda que la ciutat de Burgos va dispensar als seus senyors i la recepció que els va oferir el conestable.⁷² També descriu la rebuda dels arxiducs a Toledo, i

entre les dames que acompanyaven la reina destaca la filla bastarda del rei, promesa del conestable. Durant la recepció Joana d'Aragó es trobava asseguda al costat de la reina Isabel: «La fille du Roy bastarde estoit fort gauriere et est fianchie au conestable, c'est une fort belle damoiselle et josne».⁷³ Durant aquells dies Joana assistia al costat de la família reial als diversos actes que es realitzaven per afalagar els arxiducs i entre totes les dames de la cort se la mencionava amb especialment atenció. De tota manera, els cronistes no s'oblidaven de consignar la seva condició de filla il·legítima del rei.⁷⁴

Un altre d'aquests cronistes fou el flamenc Antoine de Lalaing que va descriure amb detall el casament de Joana d'Aragó i Bernardino, realitzat a Toledo durant els actes de celebració per la vinguda dels arxiducs. Així, el cronista Lalaing destacava que Joana d'Aragó en la seva joventut havia estat famosa per la seva gran bellesa, i amb aquestes paraules recollia els comentaris que es deurién fer entorn la fama de la dama: «celle fu, en sa jonesse, extimée la plus belle demoiselle d'Espagne».⁷⁵ Durant les festes de benvinguda als arxiducs es va celebrar el casament de Joana i Bernardino i l'arxiduc Felip el Bell va fer de padrí portant la núvia fins a l'altar. Després de la cerimònia també l'acompanyà a la residència que ocupava el conestable on es feren els balls i festes acostumades.

També l'ardiaca de Burgos Pedro Fernández de Villegas mencionava la bellesa de la noble en l'obra que li va dedicar, però treia importància a les gràcies que en la noia no eren un mèrit propi. Així, en el proemi de l'obra comentava: «Déxese también su hermosa composición y disposición corporal, la viveza de su claro juicio, graciosa y facunda eloquencia, que todo esto le fue dado de puro y gratuito don divino sin ninguna preçedencia de mérito suyo».⁷⁶ Aquest eclesiàstic, per qui la bellesa depe-

⁷⁰ L. SUAREZ (1966), *Política internacional de Isabel la Católica*, Valladolid, Instituto Isabel la Católica de Historia Eclesiástica, v. II, p. 168.

⁷¹ Archivo de la Real Academia de la Historia, Tabla genealógica de la familia Velasco, condes de Haro, duques de Frías, condestables de Castilla, ms. 9 (321), f. 26v.

⁷² M. C. PORRAS GIL (2010), «El arte de recibir: fiestas y faustos por una princesa. El condestable don Bernardino Fernández de Velasco y la ciudad de Burgos», *Juana I en Tordesillas: su mundo, su entorno*, Valladolid, Ayuntamiento de Tordesillas, p. 239-258.

⁷³ J. CHMEL (1841), *Die Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien*, Wien, Gedruckt und im Verlage bey Carl Gerold, v. II, p. 652. (Codex Ms. Nro. 3410, *Reise des Erzherzogs Philipp nach Spanien 1501*).

⁷⁴ J. A. BUCHON (1828), *Chroniques de Jean Molinet*, Paris, Verdière Librairie, t. v, p. 195-196.

⁷⁵ L. GACHARD (1876), «Relation du premier voyage de Philipp le Beau en Espagne, en 1501, par Antoine de Lalaing, sr de Montigny», *Collection des voyages des souverains des Pays-Bas*, Bruxelles, F. Hayez imprimeur, v. I, p. 175 i 185.

⁷⁶ P. FERNÁNDEZ DE VILLEGAS (1515), *La traducción del Dante de lengua toscana en verso castellano*, Burgos, Fadrique Alemán de Basilea.

nia de la intervenció de Déu, valorava més altres qualitats.

Una sòlida formació intel·lectual

Però la fama de Joana d'Aragó no era només per la seva bellesa sinó també per la seva preparació intel·lectual. El primer que consta que en sentia gran admiració fou l'humanista italià Antonio Geraldini, que va dedicar-li un dels seus llibres de poemes, *Carmina ad Iohannam Aragonum*,⁷⁷ que va publicar a Roma cap a l'any 1486. Aquestes odes resulten ser la primera recopilació de poesies líriques neollatines d'estil horacià en el Renaixement peninsular.⁷⁸ Llavors Joana era encara molt jove però ja destacava pel seu interès i capacitat en l'estudi dels autors clàssics. Formaria part d'un cercle de dones erudites al voltant d'Isabel d'Urrea, a qui Geraldini també dedica un poema, i la seva neboda Estefanía Carròs. Aquest escriptor, que va residir força temps a Barcelona, va tenir segurament una gran influència en la formació de Joana i en les seves inquietuds intel·lectuals i humanístiques.

Geraldini feia anys que formava part de la cort, on va tenir diversos càrrecs. Ja consta en una carta que el rei Joan II va enviar l'any 1469 des de Guissona al seu fill instant-lo que el coronés com a poeta llorejat.⁷⁹ Més endavant, l'any 1480, figura com a cronista reial del rei Ferran.⁸⁰ L'any 1486, quan s'hauria publicat el seu llibre de poemes dedicat a Joana, es trobava a Roma enviat pel rei Ferran com a ambaixador davant el Papa.⁸¹ A la seva tornada l'any següent, com a premi pels serveis prestats, el rei va voler que se li atorgués una canongia

vacant a Barcelona.⁸² Geraldini no pogué gaudir gaire d'aquesta prebenda perquè morí a finals de 1488.

Joana també es va relacionar amb l'ambient cultural de la ciutat comtal i amb els escriptors que escrivien en llengua catalana. Així, un altre escriptor que va sentir admiració per Joana fou Francesc Alegre, tal com manifesta en el pròleg de la traducció al català de *Les metamorfosis* d'Ovidi, que va publicar l'any 1494. Joana hauria afavorit la publicació del llibre i l'escriptor en la dedicatòria a la filla del rei⁸³ destacava la tasca que realitzava com a afavoridora de les lletres i del seu cultiu entre les dones:

«Més vuy qui honra la virtut ne vostra senyoria, qui en los nostres dies representa a Ysis, a Minerva y a Ceres dant favor a les letres ja del tot olvidades, no sol tirant les altres al digne exercici de la sàvia deessa, més cultivant los ànimos del comú de les dones herm de tota virtut».⁸⁴

També l'ardiaca de Burgos, Pedro Fernández de Villegas, en fa un sentit elogi en el proemi de la traducció al castellà de *l'Inferno* de Dante, impresa l'any 1515, que la noble li havia encarregat i a qui va dedicar.⁸⁵ Aquest escriptor valorava sobretot en Joana el continuat estudi des de petita que li va reportar una sòlida formació clàssica. A la vegada destacava la preferència que Joana tenia pel poeta Dant, del qual no només podia recitar de memòria bona part de la seva obra, sinó que a més coneixia molt bé el que grans autors n'havien escrit. Part del proemi dedicat a Joana és com segueix:

⁷⁷ M. FRÜH (2005), *Antonio Geraldini (m. 1488). Leben, Dichtung und soziales Beziehungsnetz eines italienischen Humanisten am aragonesischen Königshof. Mit einer Edition seiner Carmina ad Iohannam Aragonum*, Lit Verlag Münster.

⁷⁸ M. FRÜH (2004), «Antonio Geraldini en el mundo catalano-aragonés de su época: resultados de una tesis doctoral», *I Geraldini di Amelia nell'Europa del Rinascimento. Atti del Convegno Storico Internazionale, Amelia 21-22 novembre 2003*, Terni-Amelia, p. 65-69.

⁷⁹ ACA, Cancelleria, reg. 3450, f. 34v. J. RUBIÓ (1929), «Els clàssics a la biblioteca de Pere Miquel Carbonell, fins a l'any 1484», *Miscel·lània Crexells*, Barcelona, Publicacions de la Fundació Bernat Metge, p. 209-210.

⁸⁰ ACA, Cancelleria, Reial Patrimoni, v. 939, 1458-1491, Carta de ració dels oficis i càrrecs de la cort i palau de Ferran II, f. 107.

⁸¹ Un dels encàrrecs a Geraldini foren les gestions per la reforma de la regla del monestir de Montserrat. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3549, f. 142-142v i reg. 3665, f. 9-9v.

⁸² ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3643, f. 67v. A. DE LA TORRE (1950), *Documentos sobre las relaciones internacionales de los Reyes Católicos*, Barcelona, CSIC, v. II, p. 440-441.

⁸³ Ja es va fer notar que la dedicatòria del llibre anava dirigida a la filla natural del rei i no a la infanta Joana de Castella, com diversos estudiosos havien interpretat de forma errònia fins aquell moment. V. COSTAFREDA I PUIGPINÓS (2013), «Joana Nicolau, amor primerenc del rei Ferran el Catòlic i mare de Joana d'Aragó», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 31, p. 165-166.

⁸⁴ P. OVIDI NASÓ (1494), *Taula dels quinze llibres de Transformacions del poeta Ovidi*, Barcelona, Pere Miquel, f. I.

⁸⁵ C. M. HAMLIN (2013), «La traducción de la Divina Comedia de Villegas: problemas de datación y filiación de testimonios», *Letras*, p. 67-68 i p. 107-116.

Escut de Joana d'Aragó, fundadora de la capella de la Concepció.

Monestir de Santa Clara de Medina de Pomar.

Foto: Ramon Roca.

«Prohemio dirigido a la dicha señora doña Juana. [...] Que seyendo criada vuestra señoría en tanta delicadez y servicio como le hera devido, nunca desde su niñez, segund yo soy informado, se deleytó de los vanos favores y triunfos que le heran ofrecidos [...] Y ally, no en ociosidad ni en vanos exercicios muliebres, mas en letras y reboluçión de libros continuamente se exercitó. De manera que con aquel contino (sic) y laborioso estudio y con la promptitud de su vivacíssimo ingenio consiguió no mediocremente las letras latinas, y asaz competente introduçión en la lógica y filosofía moral, y mucho de los poetas y oradores.[...] Y entre las tales familiares pláticas conoçí ser vuestra señoría doctíssima en muchos autores. Pero serle más familiar y delectable el profundíssimo poeta Dante toscano, del qual no solamente muchas auctoridades refería, mas paresçe retener a mente la mayor parte d·el».⁸⁶

La traducció de l'ardiacà Villegas era la primera edició i impressió en castellà d'una part de la famosa obra de Dante. Joana havia impulsat decididament aquesta traduc-

ció, on es tenien en compte els comentaris de Cristoforo Landino. La noble segurament ja coneixia la primera traducció completa de l'obra al català, que fou feta per Andreu Febrer l'any 1429. En el llibre de Villegas està reproduït l'escut que utilitzava Joana d'Aragó després de casada. La meitat esquerra amb les armes dels Velasco i la meitat dreta amb les armes del seu pare. És el mateix escut que es troba a la capella que va fundar al monestir de Medina de Pomar i a la porta d'entrada de l'església monàstica.

D'aquests exemples es pot veure clarament que Joana d'Aragó fou una figura que destacà en el seu paper d'estímul cultural, no només en la seva etapa barcelonina, sinó també durant els anys que va viure a Burgos, un cop casada amb el conestable de Castella.⁸⁷

El casament amb el conestable de Castella

Com ja s'ha comentat, el casament de Joana i Bernardino es va realitzar a Toledo el

⁸⁶ P. FERNÁNDEZ DE VILLEGAS (1515), *La traducción del Dante de lengua toscana en verso castellano*, Burgos, Fadrigue Alemán de Basilea.

⁸⁷ M. MARFANY (2015), «La traducció del Inferno de Pedro Fernández de Villegas: la huella de la tradición poética castellana y de los comentarios a la Commedia de Dante», *Anuario de Estudios Medievales*, 45 (1), p. 451-452.

dia 5 de maig de 1502 durant les festes en honor dels arxiducs d'Àustria. Pocs dies després del casament, el rei pagava als acompanyants de Joana pel viatge fins a Toledo i, en concret, a la muller del batlle general de València Diego de Torres i a un tal Basurto.⁸⁸ També feia una donació de 13.650 sous a la seva filla, llavors ja duquesa de Frías, per despeses del viatge, que havia de pagar la batllia general del regne valencià. El mateix dia el rei feia gestions per poder cobrar per maridatge tant el dot de la infanta Caterina, promesa amb el príncep de Gal·les, com el de la seva filla Joana d'Aragó.⁸⁹

Els capítols matrimonials de Joana d'Aragó i Bernardino no es van poder formalitzar fins mesos després del casament. El rei Ferran, carregat de deutes, va aconseguir,

finalment, els diners del dot mitjançant mètodes no gaire clars, amb la complicitat del seu batlle general a València, Diego de Torres. Només aquest sabia que el préstec de 300.000 sous sol·licitat pel rei a València s'anava a destinar al dot de la duquesa de Frías.⁹⁰ Un cop concedit el préstec, es signaren els capítols matrimonials. Així, a mitjan novembre de l'any 1502, el rei Ferran concedia a la filla vint mil dobles d'or de dot i d'aquestes, tres mil dobles serien en or, plata, joies, roba i tapisseries.⁹¹ Si Joana no tenia fills legítims i naturals que arribessin a l'edat de fer testament, podria disposar de la meitat del dot per fer les seves voluntats. L'altra meitat hauria de tornar al rei o als seus hereus. En rebre aquest dot Joana havia de renunciar a les assignacions vitalícies i anuals que el rei li concedí anteriorment, és a dir, als 20.000 sous sobre les

Tomba de l'ardiaca Fernández de Villegas.

Catedral de Burgos.
Foto: Ramon Roca.

⁸⁸ ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3578, f. 51. Els acompanyants de Joana d'Aragó venien de València. Pel que fa a la muller de Diego de Torres, l'any 1476 era Margarida d'Agramunt (ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3518, f. 62v). L'altre acompanyant seria el receptor general de València, Cristóbal Basurto. E. BELENGUER (2012), *Fernando el Católico y la Ciudad de Valencia*, València, Universitat de València, p. 273. Potser Joana d'Aragó havia anat a València a visitar la germana del rei Ferran, que llavors residia a la ciutat del Túria, considerant l'estima que la reina de Nàpols sempre havia manifestat cap a la filla natural del seu germà. Així s'explicaria que anés acompanyada fins a Toledo per la dona del batlle general i pel recaptador general del regne de València.

⁸⁹ ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3578, f. 52 i 53. El rei autoritzava la universitat i oficials de Castelló de la Plana a carregar un censal amb la finalitat de cobrar els maridatges.

⁹⁰ E. BELENGUER (2012), *Fernando el Católico y la Ciudad de Valencia*, València, Universitat de València, p. 304.

⁹¹ Archivo Histórico Nacional (AHN), Nobleza, Frías, C. 600, D. 4.

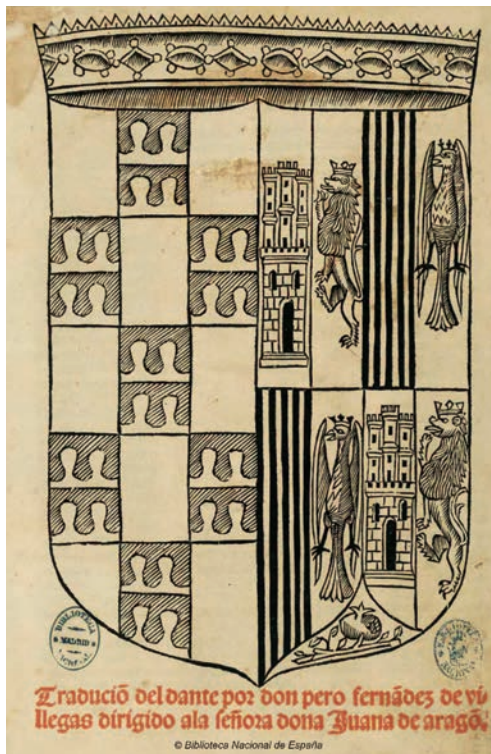

Reixa de la capella de la Concepció amb l'escut de Joana d'Aragó.

Monestir de Santa Clara de Medina de Pomar. Foto: Ramon Roca.

Gravat amb l'escut de Joana d'Aragó i dedicatòria.

Llibre de la traducció de Dante de Pedro Fernández de Villegas. Biblioteca Nacional de España.

rendes de la batllia general de València,⁹² als 17.500 sous sobre el General del regne de València i als 10.000 sous sobre el General de Catalunya.⁹³

El conestable li donava per arres i augment de dot deu mil dobles d'or més. El total de trenta mil dobles corresponent al dot i arres els assegurava sobre tots els seus béns i, especialment, sobre el lloc i fortalesa de Villalpando, amb els seus vassalls, termes i rendes. Per les seves excel·lents virtuts i pel fet de ser donzella també li assignava per càmera per tota la seva vida, fins i tot, durant la seva viudetat, dos «cuentos» de maravedís de renda cada any.⁹⁴

El pagament del dot ja s'hauria efectuat quan el rei concedí a Joana un altre privilegi. Podria disposar del seu import íntegre, les 20.000 dobles d'or, per fer les seves voluntats.⁹⁵ Aquesta donació la realitzà Ferran a primers de maig de 1506, quan arran de la mort de la reina Isabel, esperava per entrevistar-se amb els nous reis per pactar la regència de Castella. A causa dels tractes amb el seu gendre Felip el Bell, el rei Ferran va haver d'abandonar Castella. Poc després es traslladà a Barcelona, on embarcà cap a Nàpols.

A principis de setembre els nous reis Joana i Felip es traslladaren fins a Burgos i el dia catorze participaren en la inauguració de la capella de les Onze Mil Verges al convent de San Pablo de la ciutat burgalesa. A la solemne entronització i festa van assistir-hi els reis acompanyats de tota la cort.⁹⁶ Joana d'Aragó havia patrocinat aquesta capella, on havia fet construir un retaule reliquiari amb dotze bustos de verges i màrtirs, que

⁹² Els 20.000 sous que se li pagaven de la batllia general de València els havia de cobrar des de l'any 1486 i fins que es casà. E. BELENGUER (2011), *Col·lecció documental del regnat de Ferran II i la ciutat de València (1479-1516)*, Barcelona, Fundació Noguera, p. 299 i 844. De tota manera, aquests 20.000 sous més d'una vegada se li treien a Joana per necessitat real i, després, quan es podia, se li reposaven. E. BELENGUER (2012), *Fernando el Católico y la Ciudad de Valencia*, València, Universitat de València, p. 273.

⁹³ La donació de 10.000 sous li atorgà des de Tordesillas l'any 1494 sobre la tresoreria general (ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3552, f. 218v) i, més endavant, el 26 de setembre de 1498 se li va assignar sobre la Generalitat de Catalunya (ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3553, 259v).

⁹⁴ Un «cuento» seria un milió de maravedís.

⁹⁵ ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3656, f. 210v.

⁹⁶ A. DE SANTA CRUZ (1951), *Crónica de los Reyes Católicos*, Sevilla, Escuela de Estudios Hispano-Americanos, v. II, p. 58.

servirien per guardar i venerar gran quantitat de relíquies.⁹⁷ Malauradament, la capella, on va invertir una fortuna, no s'ha conservat i del convent tampoc en queda cap resta. Alguns dels bustos reliquiari es conserven a la catedral de Burgos.

Aquell estiu de 1506 els nous reis instal·laren la seva residència a casa dels conestables i pocs dies després hi morí sobtadament Felip el Bell. La reina vídua Joana va demostrar tenir en la seva germanastra Joana d'Aragó la màxima confiança i suport en aquelles circumstàncies tan dramàtiques per a la sobirana de Castella. La duquessa de Frías va estar al costat de la seva germana la reina fins que el seu pare va tornar de Nàpols per exercir la regència de Castella.⁹⁸ A partir d'aquell moment la casa dels conestables a Burgos es convertí en residència freqüent del rei Ferran que també va fer venir de València la seva segona muller, Germana de Foix.

Dels tres primers fills que Joana i Bernardino havien tingut, i que moriren infants, se'n coneixen els noms de dos, Juan i Maria.⁹⁹ Pel que fa als dos darrers que li van néixer, consten en el codicil de les últimes voluntats de la mare. En només vuit anys de casada a Joana li haurien nascut cinc criatures, ja que el principal objectiu de la muller del conestable era proporcionar-li un hereu.

El testament de Joana d'Aragó

El testament el va escriure de la seva pròpia mà a la vila d'Haro el dia 5 de març de 1509, quan estava esperant un dels darrers fills i s'acostava el moment del part.¹⁰⁰ Volia ser vestida abans de morir amb l'hàbit de sant Francesc i inhumada a l'església del monestir de Santa Clara de Medina de Pomar, on havia de ser-ho també el conestable.

Però si el seu marit canviava d'opinió, volia que fos traslladada al seu costat: «Pero, si por caso su señoría se mandase enterrar en otra parte, mando que a doquier que se dejare lleven mi cuerpo y estén juntos acá en la tierra como yo espero en nuestro señor que las almas lo estarán en el cielo».

Nomenava marmessors el seu marit, el conestable, el seu germà l'arquebisbe de Saragossa, el pare mestre de Covarrubias, que era el seu confessor, i l'alcalde major de Briviesca. Manava vendre totes les seves joies i objectes d'or i plata per poder complir el testament. Feia una excepció amb les peces de plata i ornaments que servien per dir-li missa, que els deixava a la capella que manava construir al monestir de clarisses de Medina de Pomar.¹⁰¹

Per altra part, no s'oblidava de les devocions que tenia a la seva terra catalana. Així, ordenava realitzar una custòdia de plata que s'havia d'enviar a l'església del monestir de Santa Anna de la ciutat comtal¹⁰² i un ornament blanc de brocat per a la capella de Santa Eulàlia del casal de Barcelona. També volia que es comprés a Catalunya una renda de quinze dobles per assegurar el servei que cada any pagava fent cremar una candela de cera davant del Corpus Cristi i de la imatge de Nostra Senyora de Montserrat.

Els seus vestits havien de ser repartits per les terres del conestable, on hi hagués més necessitat. El primer dels llegats personals era per a la seva mare a qui feia donació de cinquanta mil maravedís anuals durant tota la seva vida. En el document no feia constar el nom de la mare, de manera que el misteri sobre el seu origen continuava. També feia un llegat per al moment del casament a la neboda Àngela d'Aragó, a la qual manifestava estimar com una filla.¹⁰³

⁹⁷ J. A. CASILLAS GARCIA (2003), *El convento de San Pablo de Burgos. Su historia y arte*, Burgos, Diputación Provincial de Burgos, p. 70.

⁹⁸ Ja es va analitzar la relació de Joana d'Aragó amb la seva germanastra, la reina Joana de Castella. V. COSTAFREDA I PUIGPINÓS (2013), «Joana Nicolau, amor primerenc del rei Ferran el Catòlic i mare de Joana d'Aragó», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, Barcelona, p. 162-163.

⁹⁹ D. HERGUETA MARTIN (1923), «Notas históricas del doctor Zumel», *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Burgos*, 2, p. 58-59.

¹⁰⁰ AHN, Nobleza, Frías, C.600, D.12.

¹⁰¹ Al monestir es conserva un peu de custòdia de plata sobredaurada amb la marca de Barcelona, que podria haver format part de la deixa de Joana d'Aragó. A. BARRÓN GARCÍA (2004), «Patrimonio artístico y monumental: el legado de Juan Fernández de Velasco y familiares», *El monasterio de Santa Clara de Medina de Pomar. Fundación y patronazgo de la Casa de Velasco*, Asociación de Amigos del Monasterio de Santa Clara, p. 212.

¹⁰² La deixa al monestir de Santa Anna de Barcelona s'explicaria per la vinculació que la noble i la seva família hi tenien, ja que la seva mare vivia al costat del monestir.

¹⁰³ Havia de tractar-se d'una filla, no documentada fins al moment, de l'arquebisbe de Saragossa Alfons d'Aragó, un altre fill natural del rei Ferran, que tot i l'elevat càrrec eclesiàstic va tenir nombrosos fills.

Nomenava hereu universal el fill o filla que Déu li atorgués, i si aquest no tenia hereus ho deixava al conestable per tota la seva vida i després per hereu a Pedro de Velasco, fill bastard del conestable, per qui demostrava tenir estimació: «porque mi hacienda es poca y acrecentaria poco al mayorazgo de la casa y al dicho don Pedro será de algun acrecentamiento». Feia una llarga llista de llegats als seus criats i criades, la majoria procedents de les terres del seu pare, reconeixent que tots l'havien servit molt bé.

Al seu capellà mossèn Clarió li deixava cent mil maravedís. Aquest sacerdot seria el prevere d'Agramunt, Arnau Clarió, cosí de la seva mare. A la mort de la duquesa hauria tornat a Catalunya, ja que Joana Nicolau el nomenà marmessor en el seu testament, on també feia constar que havia servit a la seva filla, Joana d'Aragó.

La descendència de Joana i Bernardino

Pocs dies després de fer testament i trobant-se a Valladolid, Joana va ser mare d'una nena a qui van posar el nom de Juliana Àngela. El naixement es va produir el dia 18 de març de 1509 i va estar present també el seu pare, el rei Ferran que havia arribat a la ciutat després d'acompanyar l'altra filla, la reina Joana, dita la Boja, a la seva reclusió de per vida a Tordesillas. Un mes i mig després, a les cases de l'almirall també hi tenia un fill Germana de Foix, segona muller del rei, però el nen va morir poc després de néixer.¹⁰⁴ Aquests naixements es van produir al palau que els Enríquez tenien a Valladolid. Llavors el cosí germà del rei, Fadrique Enríquez, estava casat amb la catalana Anna de Cabrera, comtessa de Mòdica.

L'any següent, el dia primer de maig de 1510, trobant-se a Montsó, el rei Ferran, com a governador de Castella en nom de la seva filla la reina, autoritzava al conestable per fundar un «mayorazgo». El faria a favor de Juliana o del fill o filla que pogués néixer de la seva muller Joana d'Aragó, que tornava a estar embarassada.¹⁰⁵

Aquell estiu hauria nascut el darrer fill de Joana d'Aragó, a qui van posar el nom d'Antonio. Probablement, a conseqüència del part o per complicacions posteriors, la vida de Joana deuria estar en gran perill i per aquest motiu completava les seves darreres voluntats. Així, atorgava un codicil en què recordava la donació a la seva mare, però sense consignar tampoc el seu nom.¹⁰⁶ També feia molts altres llegats a criats i criades. En aquest document mencionava els dos fills que tenia en aquell moment, la filla Juliana Àngela a qui deixava les vint mil dobles del seu dot, i el fill Antonio a qui s'havien de lliurar les joies que va rebre del conestable. Les altres joies serien per a Juliana, complida la seva ànima.

Joana hauria mort poc després, aquell mateix estiu, a l'edat de quaranta-un anys. El dia 6 de setembre de 1510 ja constava que era difunta. En aquesta data i estant a Saragossa, el conestable fundava el «mayorazgo» i ho feia a favor del fill Antonio, el nadó que havia sobreviscut a la mare.¹⁰⁷ De tota manera, aquest infant hauria mort als pocs mesos, perquè el mes de març de l'any següent, quan el seu pare feia testament, el nen ja constava que era mort.¹⁰⁸

El testament de Joana Nicolau

Joana Nicolau va sobreviure bastants anys a la seva filla. Al final de la seva vida, amb una edat al voltant dels setanta anys, la trobem vivint al barri de Santa Anna de Barcelona en companyia de la seva germana Esperança, que ja era vídua d'Antoni Berenguer d'Agramunt.

El testament de Joana Nicolau es va redactar el dia 6 de febrer de l'any 1522 i la lectura es va fer l'11 de febrer a la mateixa casa de la noble, l'endemà de la seva mort i després de les exèquies.¹⁰⁹ Joana Nicolau havia elegit sepultura a l'església del monestir de Sant Agustí de Barcelona, en la capella de Sant Honorat.¹¹⁰ Volia que el seu cos fos vestit amb l'hàbit de l'orde de sant Agustí i a aquest convent feia un llegat per celebrar-hi misses.

¹⁰⁴ P. de SANDOVAL (1681), *Historia de la vida y hechos del emperador Carlos V*, Amberes, Gerónimo Verdussen Impresor, p. 14.

¹⁰⁵ AHN, Nobleza, Frías, C.447, D.63.

¹⁰⁶ AHN, Nobleza, Frías, C.600, D.12.

¹⁰⁷ AHN, Nobleza, Frías, C.1617, D.4. Un dels testimonis d'aquest document és micer Leandre Coscón, protonotari i criat de l'arquebisbe de Saragossa, germà de la difunta Joana. Aquest lletrat és especialment conegut perquè va traduir la carta de Cristòfol Colom, on anunciava el descobriment.

¹⁰⁸ AHN, Nobleza, Frías, C.600, D.23-26.

¹⁰⁹ AHPB, Pau RENARD, *Primus testamentorum liber, 5-vi-1521/14-ix-1544*, f. 3v-8v.

¹¹⁰ L'església del convent de Sant Agustí va sofrir els bombardejos durant el setge de Barcelona de 1714 i després del conflicte ja no es va reconstruir. Se'n conserven poques restes.

Dels quatre marmessors nomenats per ella dos eren clergues i parents de la testadora: Arnau Clarió, cosí seu i prevere beneficiat a l'església d'Agramunt, que havia servit a la filla, i Arnau Berenguer, nebot de Joana i prevere a la Seu de Barcelona. Joana feia llegats a diversos monestirs i confraries de Barcelona i, en canvi, no feia cap deixa a alguna església o convent de Tàrrega o d'Agramunt. Tampoc feia menció de cap parent que pogués tenir a Tàrrega ni cap al·lusió al seu germà Francesc. Per aquesta falta de referències al seu germà podem suposar que segurament ja deuria ser mort i que no havia tingut descendència, ja que, en canvi, feia deixes als fills i néts vius de la seva germana.

Així, als fills i filles del seu difunt nebot Joan Berenguer d'Agramunt, és a dir, a Antoni, Joan, Esperança i Margarida, els deixava a cada un 50 ducats d'or, que els havien de ser lliurats en el moment de casar-se. Al fill i filla de la neboda Isabel,¹¹¹ casada també a Agramunt, els deixava també 50 ducats pel moment de contraure matrimoni. Al seu nebot, el prevere Arnau Berenguer, a més del llegat per la marmessoria li deixava 100 lliures.

A la seva néta Juliana, filla de Joana d'Aragó i del conestable Bernardino, li deixava per legítima una quantitat més aviat simbòlica, 6 lliures. Cal tenir en compte que la nena en quedar òrfena l'havien casada amb el seu cosí, hereu del germà de Bernardino, que era l'actual conestable. Quan Joana Nicolau féu testament la néta Juliana tenia només dotze anys i, tot i estar casada amb el cosí, encara vivia amb l'oncle, que continuava gaudint de les rendes que pel testament de Bernardino li corresponien a la filla. Segurament, amb el rei Ferran i la filla morts, Joana Nicolau ja no tindria gaire relació amb la seva néta, si tenim en compte que la nena, pel fet de ser una hereva molt rica, era un objecte molt cobejat per la família paterna dels conestables de Castella.

Hereus de les propietats de Tàrrega, els Berenguer d'Agramunt

Joana Nicolau llegava a la seva germana Esperança la roba i mobles necessaris per a la seva habitació i la deixava com a usufructuària dels seus béns i rendes. Totes les terres, propietats i possessions que tenia

a la vila de Tàrrega les deixava a Antoni Berenguer, fill gran del seu difunt nebot Joan, i també li llegava els altres béns i rendes després de morta la seva germana Esperança. Si aquest renebot moria o no tenia fills legítims el substituïa pel seu germà Joan, aquest al seu torn per les seves germanes i, finalment, pels fills de la seva neboda Isabel. Excloïa de la successió els que fossin religiosos i en cas que tots els fills i filles dels seus nebots morissin sense successió, deixava els seus béns per a casar donzelles del seu llinatge. A la vegada prohibia que les cases i altres immobles fossin venuts o alienats. Joana també pregava al seu cosí i marmessor, el prevere Arnau Clarió, que volgués dirigir i ajudar en els negocis i en tot el necessari a la seva germana Esperança.

El testament d'Esperança Nicolau

L'any 1527, cinc anys més tard de la mort de Joana Nicolau, la seva germana Esperança també feia testament a la mateixa casa i amb el mateix notari. Volia ser enterrada a l'església del monestir de Santa Anna en el vas on hi era soterrat ell seu fill Toni Berenguer. Deixava els seus béns al fill Arnau durant la seva vida i després de mort aquest al nét Antoni Berenguer d'Agramunt. A les germanes d'aquest els deixava peces de roba. A l'altre nét Jaume i a les nétes Esperança i Caterina, fills de la seva filla Isabel, muller de Pere Balasch d'Agramunt, també els deixava peces de roba.¹¹²

Esperança Nicolau era vídua d'Antoni Berenguer, pagès de la vila agramuntina, que consta en el fogatge de l'any 1497. D'aquesta manera, els Berenguer d'Agramunt esdevenien els hereus dels béns de Joana Nicolau, ja que en el testament havia elegit a Antoni, fill del seu difunt nebot, com a hereu. Aquest seria el que consta en el fogatge agramuntí de l'any 1553. Els Berenguer continuaren vivint a Agramunt i estan documentats al carrer de Sant Joan al llarg del segle XVII i fins al segle XVIII.¹¹³

La néta Juliana Àngela, duquesa de Frías

L'única filla de Bernardino i Joana d'Aragó que els sobrevisqué a tots dos fou Juliana Àngela, a qui casaren amb el seu cosí i hereu del «mayorazgo» i dels títols, Pedro Fernández de Velasco. Aquest humanis-

¹¹¹ Al document consta el cognom del marit com «Belasches», però en el testament de la germana ho escriuen Balasch.

¹¹² AHPB, Pau RENARD, *Primus testamentorum liber, 5-vi-1521/14-ix-1544*, f. 27 i 28.

¹¹³ Arxiu Històric de Lleida (AHL), Cadastre 1716, Agramunt, f. 5.

ta va escriure sobre la família i en la seva obra, *Origen de la ilustrísima casa de Velasco*, dona detalls dels seus oncles. Així, relata que Bernardino i Joana van tenir cinc fills i filles, i que tots van morir en vida d'ells, excepte Juliana, que quedà òrfena amb només tres anys. També informa que Bernardino i Joana van ser soterrats a la capella de Medina de Pomar, que van acabar de construir ell mateix i la seva muller. També va fer una semblança de la difunta Joana d'Aragó:

«Fue doña Juana de Aragón alta de cuerpo, hechado un poco adelante, y flaca de rostro y corta de garganta; tenía el gesto algo largo, la boca delgado (sic), la nariz muy buena, aguileña, los ojos zarços¹¹⁴ muy buenos, la frente buena; tenía mucha gravedad en el rostro; hera muy honesta y amiga de que se hiçiese justicia en su tierra, oya muy debotamente missa; tenía gran casa; hera de gran presunçión y muy seca con los deudos de su marido mas no con él, que le hera tan obediente y le serbía tanto que fue gran exemplo para todas las mugeres casadas de la manera que han de tener en querer y tratar a sus maridos».¹¹⁵

En el seu testament Joana d'Aragó havia manat construir la capella de la Concepció a l'església del monestir de clarisses de Medina de Pomar, on havia de ser inhumada. Aquest monestir era el panteó familiar per imposició d'un avantpassat dels conestables, com a condició per heretar els títols i propietats. La capella es va començar a construir, però la mort poc temps després de Joana i de Bernardino no els va permetre acabar-la. Seran el gendre i la filla els que acabaran la capella i, a més, es convertiran en uns promotors artístics destacats. Juliana Àngela hauria intervingut en la realització dels ornaments d'aquesta capella, com es dedueix de la imatge i símbols de santa Juliana de Nicomèdia representats al retaule i a la reixa.¹¹⁶

Nova identificació de les escultures del monestir de Medina

Dalt del cor de l'església del monestir de Santa Clara de Medina de Pomar s'hi tro-

ben dues escultures de les quals s'ha revisat la identificació tradicional de la parella de nobles que representarien. Isabel del Rio en la seva tesi doctoral sobre l'escultor Felipe Bigarny va estudiar detalladament els retaules i sepulcres que els conestables de Castella van fer construir a Burgos i a Medina de Pomar. Aquesta estudiosa arriba a la conclusió que molt probablement uns sepulcres realitzats per Bigarny l'any 1525 i documentats al gener de l'any següent eren els de Bernardino i Joana d'Aragó. S'haurien reaprofitat al cor de l'església de Medina, on es troben actualment.¹¹⁷ Per altra banda, tradicionalment aquestes escultures s'han relacionat amb el germà i successor de Bernardino, el conestable Iñigo i la seva muller, per trobar-se col·locades dalt del cor de l'església, que el fill d'aquests darrers va fer construir per a ells.

L'escultor Felipe Bigarny

Sobre l'escultor Bigarny està documentat que va fer diferents estades a Burgos, una primera des de 1498 fins a l'arribada dels arxiducs d'Àustria el maig de 1502. Amb el seu seguici s'hauria desplaçat fins a Toledo on seria present durant la recepció dels arxiducs pels reis i en el casament dels conestables Joana i Bernardino. Després d'aquestes cerimònies tornà a Burgos per continuar treballant a la catedral i s'hi va estar fins a l'octubre de 1503. Tornà a la ciutat burgalesa en una segona estada a partir de 1505. A la mort de Bernardino i Joana, el nebot Pedro Fernández de Velasco, comte d'Haro, es feia càrrec de la construcció de la capella de Medina i continuava utilitzant els serveis de Bigarny.

L'any 1525 Bigarny estaria fent dues escultures dels ducs de Frías per a la capella ja acabada de Medina de Pomar. Se'n té constància per una carta de gener de 1526 del comte Pedro al prior dels dominics de Burgos, on parla de les figures dels difunts ducs, que Bigarny havia acabat i havia de muntar a la capella de Medina.

«Vi la tasación de los bultos del condestable, mi señor, y de mi señora la duquesa, que Dios haya, la cual se enviara al conta-

¹¹⁴ Zarco, de color blau.

¹¹⁵ P. FERNÁNDEZ DE VELASCO, *Origen de la ilustrísima Casa de Velasco*, Biblioteca Nacional de España, ms. 3238, f. 62v-63.

¹¹⁶ I. CADIÑANOS BARDECI (2004), «Obras, sepulcros y legado artístico de los Velasco a través de sus testamentos», *El monasterio de Santa Clara de Medina de Pomar. Fundación y patronazgo de la casa de Velasco*, Villarcayo, Asociación de Amigos del Monasterio de Santa Clara (Medina de Pomar), p. 193.

¹¹⁷ I. DEL RIO DE LA HOZ (2001), *El escultor Felipe Bigarny (h. 1470-1542)*, Valladolid, Junta de Castilla y León, p. 222-230.

dor; la librança de los dozientos y noventa ducados, en que fueron tasados esos bultos, envío ay para que se den a maestre Felipe. A vuestra reverencia pido por merced le mande darse prisa para que vaya asentellos a Medina de Pumar, que ya está buena a Dios gracias, el cual guarde vuestra muy reverendísima persona. En la Casa de la Reina a vi de enero, 1526».¹¹⁸

Per la data del document es dedueix que les escultures es referirien a Bernardino i Joana d'Aragó, els difunts sogres, perquè el pares del comte encara eren vius. L'autora de la tesi sobre Bigarny sospita que l'artista hauria concebut els dos orants de Medina per col·locar-los oposats als costats del retaule de la capella de la Concepció de Medina, de forma similar a com aquest escultor borgonyó havia dissenyat els orants dels Reis Catòlics en la capella reial de Granada. El mateix artista també treballà en aquest retaule de Medina, on s'esculpiren representacions dels sants patrons dels fundadors de la capella, Joana d'Aragó i Bernardino, i dels sants patrons

dels que el portaren a terme, la filla Juliana i el seu marit.

Els ducs de Frías hi estan representats per dues figures agenollades. Aquest escultor havia fet anteriorment unes figures en la mateixa posició per als sepulcres dels Reis Catòlics a Granada, i que ara es troben a la sagristia. Els orants de Medina estan sobre coixins amb reclinatoris de jaspi a cada costat. El conestable porta l'arnès per sota de la casaca, en una representació idealitzada i amb els ulls sense policromar. La pedra és d'un material de més bona qualitat i s'ha conservat més bé que l'alabastre de la dona. La figura femenina, en canvi, és una representació més realista. Com diu Isabel del Rio, la duquessa «aparece con una expresión vivísima, muy guapa, de frente despejada». La investigadora és de l'opinió que els orants molt probablement són els que Bigarny ja tenia acabats el 1526 per representar Bernardino i Joana d'Aragó, els únics ducs de Frías morts i enterrats en aquell moment a Medina de Pomar.¹¹⁹

Figures dels ducs de Frías al cor de l'església.

Monestir de Santa Clara de Medina de Pomar. Atribuïdes a Felipe Bigarny.
Foto: Ramon Roca.

¹¹⁸ I. CADIÑANOS BARDECI (1983), «Felipe Bigarny, Alonso Berruguete y los sepulcros de los condestables en Burgos», *Archivo Español de Arte*, t. 56, núm. 224, p. 341-354. Aquest autor optava llavors per considerar la data del document com errònia, perquè sinó les figures no podrien ser les d'Iñigo i Maria.

¹¹⁹ I. DEL RIO DE LA HOZ (2001), *El escultor Felipe Bigarny (h. 1470-1542)*, Valladolid, Junta de Castilla y León, p. 228-229.

Detall de l'escultura que representaria Joana d'Aragó.

Atribuïda a Felipe Bigarny.
Foto: Ramon Roca.

Diverses remodelacions dels enterraments al llarg dels anys

El problema per identificar les dues escultures de Medina està causat perquè actualment les dues figures de Bigarny no es troben a la capella de la Concepció, on havien d'anar col·locades l'any 1526, sinó que són al cor de l'església. Segons del Rio, podria ser que hi fossin traslladades posteriorment, o que ja el comte Pedro fes col·locar les escultures al cor. Una inscripció a la paret de sota del cor indica que aquest es va acabar l'any 1532 i que hi estan inhumats els pares del comte Pedro. Aquesta inscripció ha portat tradicionalment a identificar les escultures dels conestables, situades a la part alta del cor, com els pares del comte Pedro, el conestable Iñigo i la seva muller Maria de Tovar.

De tota manera, tant en l'església com en la capella del monestir de Medina de Pomar, els Velasco hi van fer diverses remodelacions al llarg del temps. Se sap que es van desmuntar al segle XVII les tombes antigues de la família, unes escultures jacents

que eren al centre de l'església, i que ara s'exposen en una sala museu.¹²⁰ En algun moment posterior es van treure les tombes de la capella de la Concepció, que eren les de Joana d'Aragó i Bernardino, de les quals no en queda testimoni. A mitjan segle XIX, també es va remodelar el retaule de la capella i se li va donar un revestiment neoclàssic. Per tant, les figures que Bigarny hauria realitzat en un principi per a la capella haurien pogut ser traslladades al cor en algun moment durant aquestes diverses remodelacions.

Un probable retrat de Joana d'Aragó

La nova identificació proposada per Isabel del Rio, considerant que les escultures de Bernardino i Joana d'Aragó s'haurien reaprofitat al cor de l'església, ha estat recollida per recents monografies sobre el monestir de Medina de Pomar. Així, Aurelio Barrón també creu que les escultures funeràries de Bernardino i Joana realitzades per Bigarny es varen aprofitar i van acabar al front del cor efigiant els altres conestables que els van succeir. A més, afegeix

¹²⁰ I. CADIÑANOS BARDECI (2004), «Obras, sepulcros y legado artístico de los Velasco a través de sus testamentos», *El monasterio de Santa Clara de Medina de Pomar. Fundación y patronazgo de la Casa de Velasco*, Villarcayo, Asociación Amigos del Monasterio de Santa Clara (Medina de Pomar), p. 183. Aquest autor creu darrerament que l'obra de Bigarny per a Bernardino i la seva muller documentada l'any 1526 no s'hauria conservat.

Pedro Fernández de Velasco, IV conestable, marit de Juliana Àngela.
 Capella dels Conestables de la catedral de Burgos.
 Foto: Ramon Roca.

que s'hauria hagut de retocar la figura de l'home per fer-li lluir al pit la cadena del toisó d'or, condecoració que va posseir el germà de Bernardino.¹²¹ Aquesta mateixa interpretació també és compartida per altres investigadors.¹²²

La figura de la duquesa del cor del monestir de Medina presenta una execució més

realista i acurada que la del duc. A més, la pedra utilitzada també és de diferent qualitat, en vista de la diferent conservació. Si la noble representa a Joana d'Aragó, l'escultura es va realitzar quinze anys després de la seva mort. Tot i que l'escultor Bigarny va conèixer en vida Joana d'Aragó, perquè va treballar per a ella, l'expressió detallada de la cara de la dona podria haver-se realit-

¹²¹ A. BARRÓN GARCÍA (2004), «Patrimonio artístico y monumental: el legado de Juan Fernández de Velasco y familiares», *El monasterio de Santa Clara de Medina de Pomar. Fundación y patronazgo de la Casa de Velasco*, Asociación de Amigos del Monasterio de Santa Clara (Medina de Pomar), p. 215-221.

¹²² I. COFIÑO I M. E. ESCUDERO (2008), «Nuevas aportaciones al coleccionismo español de la edad Moderna: la galería de retratos de la familia Velasco», *Boletín del Seminario de Estudios de Arte*, 74, p. 151-184.

zat utilitzant algun retrat que es conservés de la noble. Cal tenir en compte que Joana d'Aragó fou famosa de jove per la seva bellesa, i per tant, no seria estrany que algun pintor de la cort del seu pare li hagués fet un retrat.

Retrats dels ducs Pedro i Juliana Àngela

Dels ducs de Frías, Pedro i Juliana Àngela, s'haurien realitzat uns retrats que el pintor Santiago Morales ja hauria acabat i cobrat l'any 1549.¹²³ Precisament, del conestable Pedro se'n conserva un retrat de quan tenia cinquanta-sis anys, col·locat a la capella de la catedral de Burgos, fins al moment d'autor desconegut. Tradicionalment aquest retrat s'havia identificat amb el seu avi, però avui dia ja es té per cert que es tracta del IV conestable, tant per l'època de la tècnica pictòrica de l'esfumat, com per la presència del collar del toisó d'or i pel títol de duc de Frías. Per la coincidència entre l'edat del retratat i la data del retrat podria tractar-se del quadre pintat per Morales.¹²⁴ Del retrat pintat pel mateix artista de la duquessa Juliana Àngela no se'n té cap altra notícia.

Aquest matrimoni entre cosins germans no va tenir descendència, i a més, van tenir se-

riosos conflictes entre ells per les rendes que havia de rebre la duquessa de l'herència del seu pare. En el seu testament Juliana Àngela volia ser soterrada a la capella familiar de Burgos i ordenava traslladar-hi també les restes dels seus pares i col·locar les estàtues sepulcral d'aquests als peus del monument funerari dels fundadors. Poc temps després de fer testament moria Juliana Àngela, el mes d'octubre de l'any 1557.¹²⁵ El trasllat de les restes dels seus pares no es va realitzar.

El comte Pedro també volia inhumar-se a la capella familiar de la catedral de Burgos i amb aquesta finalitat va encarregar a Alonso Berruguete unes figures sepulcral de marbre per a ell i per a la seva muller. Havien de representar els ducs agenollats, amb l'home portant l'arnès per sota del «sayo», de forma similar a l'escultura del conestable de Medina de Pomar. Les figures no s'haurien acabat del tot en vida de l'escultor, i això va comportar un plet entre el fill de l'artista i els successors dels conestables. Durant el plet el fill de Berruguete es comprometia a acabar les escultures, però no consta si, finalment, aquestes escultures de Pedro i Juliana Àngela es van acabar, ni tampoc el seu destí.¹²⁶

¹²³ AHN, Nobleza, Frías, C. 608, D.33.

¹²⁴ I. CADIÑANOS BARDECI (2004), «Obras, sepulcros y legado artístico de los Velasco a través de sus testamentos», *El monasterio de Santa Clara de Medina de Pomar. Fundación y patronazgo de la Casa de Velasco*, Villarcayo, Asociación Amigos del Monasterio de Santa Clara (Medina de Pomar), p. 187.

¹²⁵ Real Academia de la Historia, *Colección de don Luis de Salazar y Castro*, tomo v, doc. 9190.

¹²⁶ N. ALONSO CORTÉS (1923), «Otro sepulcro de los condestables», *Boletín de la Comisión provincial de Monumentos históricos y artísticos de Burgos*, núm. 3, p. 65-68. M. J. REDONDO CANTERA (1984), «El sepulcro del IV condestable de Castilla», *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, núm. 50, p. 261-271.

Apèndix documental

1502, abril, 5. Tàrrega

Declaració de Francesc Nicolau, com a germà i procurador de Joana Nicolau, de les propietats que aquesta posseïa a la vila i terme de Tàrrega. Declara una casa al carrer d'Agoders, un hort clos prop del monestir dels framenors, una era amb farraginal prop del portal de Sant Antoni, una vinya, una planta d'oliveres i altres cinc peces de terra.

ACUR, FMT, *Llibre d'Estimes del quarter de Santes Creus (1501-1506)*, f. 44-45v.

Stima de la senyora Joana Nicholaua.

Die martis, intitulata quinta aprilis anno predicto millesimo quingentesimo secundo, honorabilis Franciscus Nicholau, ut germanus et procurator magnifice domine Joanne, eius sororis, medio juramento per ipsum prestitum, manifestavit bona sedentia et proprietates illius ut sequitur.

Primo, dix que ha la dita senyora sa germana en la dita vila e en lo carer de Aguadés hun alberch de cel en abis, lo qual afronte de hun costat ab lo alberch de mossèn Joan Navès e de altre costat ab lo alberch d'en Bernat Marimon, àlies Regordosa, e a part detràs ab lo careró dels Aguilons. És franch e quití. Stimat: cx lliures.

Ítem, dix que ha hun ort clos prop lo monestir de framenós, afronte de una part ab la trilla de Sentes Creus e ab l'ort de Vila-maior e ab lo camí de Verdú. Fa una galina e una fogaca de cens ab tota senyoria al monestir de Poblet. Stimat: xxv lliures.

//^{44v} Ítem, dix que ha huna era ab fareginal en lo terme de dita vila al portal de Sent Anthoni, afronte ab lo val del castel e de altra part ab la era d'en Franci Ponces, e de altra part ab la era d'en Joan Palau, e lo fareginal afronte ab lo camí publich e ab dita era, lo qual fa dos sous de cens ab senyoria als pobres vergoyans. La era és francha e quitia. Stimat: xxiiii lliures.

Ítem, dix que ha en lo dit terme e partida apelada de Xercavins huna vinya e tera campa, afronte de una part ab una vinya d'en Joan Ponces e de cap ab hun tros ere d'en Finet, e de hun costat ab una vinya de mestre Lor, e de altre costat ab hun trocet ere d'en Finet ab en Joan Cegara. Fa vuit sous de cens ab senyoria al monestir de Valsancta. Stimat: x lliures.

Ítem, dix que ha hun tros ab olivers en lo dit terme e partida apelada de coma d'en Mariner, afronte ab tera d'en Boquet, e de altra part ab tera de si matex, e de altra part ab tera d'en Goli, e de altra part ab la viuda Maleta. Fa cinch sous de cens ab senyoria al comanador de Grenyena. Stimat: Lxx lliures.

//⁴⁵ Ítem, més dix que ha hun altre tros de tera en la dita coma nomenada d'en Mariner, afronte ab tera d'en Rabaca, e de altra part ab tera de si matex, e de altra part ab tera d'en Sentapau e d'en Ortiç e ab unes tires d'en Joan Palau. És franch e quití. Stimat: Lxxx lliures.

Ítem, dix que ha hun tros de tera en lo dit terme e partida nomenada la Sinoga, afronte ab tera d'en Pere Mercer, ere d'en Leo, e ab tera d'en Joan Palau, e de altra part ab tera de mossèn Munrós, e ab lo reger maior. Fa deu sous de cens ab senyoria a framenós. Stimat: Lxxx lliures.

Ítem, dix que ha hun tros en lo dit terme e partida apelada la torre de Munflaho,¹²⁷ afronte ab tera d'en Gomis, e de altra part ab tera dels hereus d'en Ponc, e de altra part ab tera d'en Mora de Verdú, e ab tera d'en Cabaces. És franch e quití. Stimat: x lliures.

Ítem, ha hun tros a les Comdals, afronte ab lo tros d'en Bernadí Torres e ab tera de mestre Armengou, barber. Stimat: xvii lliures.

//^{45v} Ítem, ha hun tros de tera en lo terme del Taladel camí de Cervera, afronte ab lo tros de la senyora Menarges e ab lo camí de Cervera, e ab lo tros de mossèn Farrer, e de altra part ab en Joan Cornelana. Fa hun sou de cens. xvi lliures.

¹²⁷ Es refereix a la torre de Montfalcó. M. AGUILAR MONTERO (2008), «Formes documentals de la toponímia menor de Tàrrega», *Urtx*, 22, p. 389.

